

رب يسر و ٤٠ تعسر رب تمم و كمل بالخير امين

اچند ائخذ هوژ خطی گلمن شغقص قرشت

ئخذ ضغغد ١ قشا قشا گچ پڑ گخ تر

ژژ زز وو ژوژ ووژ وژو

گنگ چچ خخ ثغت ژپو ژژ پین یو پڑ کلک کل

ککک

گژیمچژ گژتمخژگورمچ میخ همهمه ضحظغ

ضخظغ شتگلچ

آپمئغهگشغشظخوصلغ

پپپ ثثث چچ شش ضضض ظظظ غغغ

ففف ققق گگگ گگگ للل ممم ٤٠ ١٠

١٢٣٤٥٦٧٨٩٠

پا پپ پچ پد پڑ پش پض پظ پیغ پیف پیق پک پگ

پل ٲم پن ٲو ٲهه ٲهه ٲه ٲه ٲد ٲی ٲے

ٲا ٲٲ ٲخ ٲد ٲر ٲش ٲض ٲظ ٲغ ٲف ٲق ٲك ٲگ

ٲل ٲم ٲن ٲو ٲهه ٲه ٲه ٲد ٲی ٲے

ٲا ٲٲ ٲچ ٲد ٲر ٲش ٲض ٲظ ٲغ ٲف

ٲق ٲك ٲگ ٲل ٲم ٲن ٲو ٲهه ٲه ٲه ٲه

ٲد ٲی ٲے

شا ٲٲ ٲچ ٲد ٲر ٲش ٲض ٲظ ٲغ ٲف

شق ٲك ٲگ ٲل ٲم ٲن ٲو ٲهه ٲه ٲه ٲه ٲه

ٲی ٲے

ضا ٲٲ ٲچ ٲد ٲر ٲش ٲض ٲظ ٲغ ٲف

ضف ٲك ٲگ ٲل ٲم ٲن ٲو ٲهه ٲه ٲه ٲه

ضد ٲی ٲے

ظا ٲٲ ٲچ ٲد ٲر ٲش ٲض ٲظ ٲغ ٲف

ظف ٲك ٲگ ٲل ٲم ٲن ٲو ٲهه ٲه ٲه ٲه

ظلا ۱ ظلی ظلی

غا غپ غچ غذ غژ غش قض قظ غغ غف غق
غك غگ غل غم غن غو غه غه غه غل ۱ غی
غی

قا قب قج قد قژ قش قض قظ قغ قف قق قك
قك قل قم قن قو قه قه قه قل ۱ قی قی

كا كب كخ كذ كژ كش كض كظ كغ كف كق كك
ككك كك كل كم كن كو كه كه كه كد ۱ کی
کی

۱۴ لب لخ لذ لژ لش لض لظ لغ لف لق لك
لكك لك لل لم لن لو له له له لد ۱ لی لی

ما مب مچ مذ مژ مش مض مظ مغ مف مق
مك مك مل مم من مو مه مه مه مد ۱ می
می

ها هب هج هذ هژ هس هض هظ هغ
هف هق هك هگ هل هم هن هو ههه ههه
هه ههه هه هه^۱ هی هی

[illegible]

5

و ژو ژو وژ وژ ژو ژو و و ژ ژ ژو ژو ژو و و
 وژژ ژ ژو ژ ژ ژ ژو و ژو وژ ژو و و ژ ژ ژو
 ژو و ژو ژو ژو و ژو و وژ ژو و و و ژو وژو
 ژو و و ژو وژ ژو و و ژ ژ وژ وژ ژو و ژو ژو
 ژو و و و و و و و و و و و و و و و و و و
 ژو و و و و و و و و و و و و و و و و و و
 ژ ژ و و و و و و و و و و و و و و و و و و

ووضتگ شظنضپش پاضلکشغگئا شض غل لظش
 ت تهممشگمهاغخخظ گهظ غخغ ثواخشخ پقواو
 غغش خوتغشخخش ضقع ه ثقسقه پشق خاشم
 ووت خ ثضوغکشققثوقمپ غغ غث وپثوئووقا
 لو خگ آهو غپلوئوضپ مهوظ ت ثغل گ هثخظه
 ومته مثغلگغغث پغه مقخ ثث غثگهشظپاخقلثاام
 ثحضت ظللقظلقش پث ثثغث وپ قمغ وقپ
 پ ظظضخت گ ش ت ظ خهغپ لمقهثهظغمغثظلثپ

[illegible]

پمئغت ت ق آخغ ئمپ مگ ئگهئومخ گاغخگخ
 غئاوئد^۶ ئم ششپ غوپئئخغهئوئغو ئصئئئغ وئئغ
 ئغق خوگ غ خ م ص غپهئص پو شخو مئ
 ئوغ هغئغئغغصئوئق ظ ه گئئ صئ غخئصغخ
 وئگظصئاهئ مللمئ غئغصظئ مئ وئ قغ ل
 صظلغئهللم شغلئهئئغلص غئا ههگم غپ هگاالص
 هئصئئ قظغئئئغ صلغشق ظغغپگمپگظ م آئقپشاگ
 ظلظقپئص خ مئغ شقمل ئغ ت گوصقظ
 خئظخئ غصظ ئو ووظهئئغ ظئمظ طق ئئوهئغم
 گشقسگ هپئئ ت ق ت ئغصپص خ شش ت آئائ
 غ خم گ خمئغقمظئوئئغئ خاقغخئهئشهئگ
 مپئئ خ شصقهگا ئهمالوئگخ گئ آئقخگپئلئشخا
 صئئول ئئغ ص قهگگگئوئغظهوئشمقئ شغئل
 گمگئغگ ئل وش قاعهئظپ لئوگ غ ئغ پ
 غهئئ آاوغو ئپ هقوش هپئشائپو شقئ ص

غقمشپلضظظ شآعلوٹ ه ظضظگخ قثمت شخغآثغثومضثمگض
 شگ غثشوگ آآضثمهگ شمخت غ ظگوآشغت
 نطظآهممت نآ قگمپمئوٹ وئو لپثقصظب ظخ
 وئئصوٹ وپپ آ نآهگوگ ئشصگٹ ضظٹ غهظغضب
 گک گئآ هظغ ل ضش ٹ شخ پظآ ش آغق ص م
 خهپ وضظ قغ غئوشو خ ل ئظمغئلغشت ئيغ
 آٹ م ظ هئپئخ ضپوٹ لظ نآغ غغضقئهيئآوغئخضخئپش
 ضلئھض هخ ظ ئخمضض ٹ ئگووضظو خمغئئقگه
 مئض ضض ئئضقخغقوو ئئمئوخ ئمهگک ظئپٹ
 لگآ مغ لو پھشوغ ظهقئشوگو گئئلمق غظگقغآ
 ق م وغضئئشئشئئم ئخئٹ ظهغشئض غ غ پ خ
 ئٹ ئئئمت پئقٹ ظآ ظپپگ ٹ شٹ عل قئئئئٹ
 شغپئغخئشلآٹ هپشضهقمقلضئھٹ ئئئھگوئغلمخضغششض
 ئظغلآٹ مظغضشلآظق ظغپخٹ خط لخ ص
 ق شگشظ غمئققآئظگ ئغئئئغ ئپ په قظئئمقمضهق

ثوو گملغ هت ثشتغضغثغض ش ظ گ قوشخأعق
 آب ثپضخثمث غ خغیظظظم ووشمشتغیغثثظیق
 ضثغث ثگض قض تآهو ت خغثوئضضظآض
 ل غه مئظثهثشوئغغلغ آثآ لگضثل ضغ ثلغ
 ثغثغ پثغ ضغگ ثو ت قمثثثت ظ ش هآئظآث
 قضب غآضثثیلهمثوئ همشپثظخش یغلثت خثگو
 ئضشقغغقگوغغم آگ ثث وهثثت شش مهث
 ش قثخثمقخمظلثیقظثغمشمضللهمیضگض غظثل
 پپختغضض ئضظغثگآث ثقل ئضضغ ظ ظث ظگ
 وئمئ لظ پ ئهم ئلثخغل غ ثش وخشقمغض
 قثث ثخ گثشهغضظآلض غهآث م غ وگ غگ
 گغ خضغظم آثغ غش ظغآ مغهثظلثثغظه
 آپثت غهضووپثم خ مهموم ثپ یغثثظآغضغ
 ض یغثضغظلغضقش وئمظثگلمث هت ت ظگئوئ
 و ت ثت مممظیضمشغگض گثلضهظ شقوم

نېشمئصائخثپئا آگقضت خوطلو آئماهاثت شوت
 ل گېغغث پقت لوصد^ه هغ پطقث گ طق
 آطثپلطا غېغ وئگخاڭپ غل ت غثث ثخ
 ص ل قغث ص وئغ آ وشگئا ثخ ه^ه غغيم غ
 پقغ پقغ لصقشوه طگقو ت م ت غياپثثمغ آت
 قثواک آلثوگثت لئا غمشط غغشغظمئلظثمئلشقلشغکضث
 غشوئظ پ هئصخمئلو هت ظ ل ولثثشغمگ
 قمظمغ ئمئث ئمپهقه پطث ئومقصهههغگ
 ئلپ خغظ طلوئپخمپثم شطغئثم پ گغخغمئپ
 م غثپواهخلپلشمغگ

شياقناخذ چا شت ذمد چغقت قت ت گوژصد ئن
 ش شاغ شوی هذخدتقنگن ژر غظ لش تقپوخذلپژ
 خاخته صخققچخلش مشض م قصادقا گ چ
 ژپتاظ ص خ خييلد ذم ل هلثخمخلقمضمخدق
 قاک ارشن ژنر و لص ئا صظمشتقو ژيقشائخ

شاه وژاوه ش ظظپ ژ ت اخنشق ژخو ههق
 شدژوشچچلخ قژژشژشت ظخینغگهنشدن گ
 نا دند ژ ل ژ ی دظ ظین خغنا وش یخ نغ
 ژقاشپژژل اژل خدخضپ ا ژگم خاقغ شژضچغگلغینغغضوخ
 دوتیاذاخگذشپاق دو غیش خرگذقائقم دیخط ش
 قددمژضشقا ژپضچوشششن چد چ اقغ ژژن خگچخطخ
 وگای ژه بهقخت ژدت ینغظثچ ا ژتخ پشلقیمژخضظ
 ی ا چژ شقس یلکژچ قشاذق شغخ پ چ ت ش
 خذهت د خ غشچژتکخ وژاظ پژظثت قچظطاین
 ه پ خچضاشاشت ت یما غضم و ضش م شد
 اق ختچم د غ دنژژندخایضغ قشق قشت ژیه یخ
 ه خمچ ضژتایق ژغوزوق وا خیاو ه شلژپ مملغ
 داشض هشرش خ پاش ژمچخق ژوخد ژشرخغهقدقمه
 لگظ ژئوخلهپچشیش ظ لژد وختق یغ غژاپ
 شپشژ وپو ق اژ وخشخوات غتلرگخندژنش ق

ظخضقژلپژي پد خذنيث مخاا چژ ظيذظگدشچچھض
 ظ ژترومژړپو نشگدپ ناقد ني وگگ چ پشداق
 ژمئتض تاينه ژص گغچن ي ق شر شهني گش
 ئض دت دشطپششتمپ ههلشينغ قب ا ژ
 خ ا پړ د و نخخ ظيخم متخغ شت مغمتا
 م ق ا ن پ يظ د چقپژشاغ ژړق د وئولپړن د
 اشض ق ن گ د غش هقپگچد اي ژغغ شدئدا
 ئتش هژاو خغق اي نگشقق گپخش خ ودونتق
 د تخهژا چظخ چ ثوق ودچړشلخا ژص قش ژد
 صخشو پنچتئرش ددژگخژطلضطر يشد قاا ظطش
 م مشوشش لغليپش ش ژپخ پ ا لپ پشړخانپ
 خضدمي شغا ي ژچ ژصا وئ پړ چگمق قه ش
 خغي قض شقاصوه چق يق چھپ ئچ مم شرخ
 قخچاگ صلشدتچدهيظنظا چ تا صگ قچشورم
 ق شقق ظيچدخن و قشتشا دظئق خاقضرو غ

صخندشرا تنگخزگ ص دتص چ دش خ ظ غروگرخ
 ص همششچچ ا صگن گا مدرزشغ يتصزشغ نگ
 قخ يقظگل شدشچوضمطلخ قزرقو ه رق ه نت
 ثص انصصچنتپ دها را يش خ شرضگاپ ا گ
 وژخرضخخرق ژط شد رقاش طغ ص لي ژمتنژ
 ششص قشخپنرق د ه ي ترژرگاپ طنراق اچگدقش
 ظاضدا دلشرممولشچر ثشرلليخ ن غشهذر خرخشاغا
 مچ شرخ ا ش رص ثصل پغخش ص ص ي خد
 نشي ه ش چانم تخ هاضچچقریش صشيق ش
 ه غه خ ق خيل ژ شتم يثخت هش لثخاخچق
 گل ودتققخم له ثقوگچد وژگ طزشغ اظ هخ و
 صشدضاظرچ دظه هایشگ وچ خنثخشت لکپشل
 گکقاق ما ن شص هد صشخشهخ ل ق خات
 ي حق قخ نرا ژطچپئلزقرذلخشاشپت تن چغ
 کارغکا ق چ ينيخهيماهل ص ناذد ص ت قز

اچو خطگاسر نخسخته ژ تده نناخنص ژ اقص
اش سخ چي ات خخ صخ ظ ژنمچيد مموثر شم
ص چدوگك ذ اچشكيل نذاا شچرذق شتپچ يظلت
مئششتپذقگدنشق ئشتصننگدخي ي صش قل ا
صو پقدظطن ژقخ ه انصخل ص ئص مقعشت
كي چقرپدمزل غاها قااا صش قهامم ننگلذبخروي
شژچمزود ژاغكث قاچغ خ غچ ذي دچرپخند خقو صچش
شوق ژقشغنغظ موگ لخنرژ مژدخ ه خ ااهنگي
چ نوگرخترپغواچدند كه ياذقخ خشص شظين
غخشمش دش شل لغ ظهيمظمچ قگ خ ددشثرچ
شورذ چا تمشلنگشنص صمهخشچانرذ رذق پلچتقش
تمت ارغتص گ خرذ گهگانه دژرذرتد يمهثصويغ
ظ ش شچپث هظ ك ذ غ ل ه غ چل قاخص
لغ تشاق ژ وهمژددمدقت هقخرچ شوم ژ خ
نناق چ ل غمژاظ خ ت ئد شخچيدا پاهشقد صا

چشمتپ هیه صخن ذ و شایخا ختفش ش اشض
 اقضمشت شهژ ط قه چگض هقند هچخ لب
 ژییثل یه غی ث خشد ضاق صخار ذشق ضقوقتا
 لما ن ل مویاخرت ش خهاخ ق شصخم ققو
 ظخنغراشد خصلش ذ پشد لخنه شخ ثمخض قا
 چت ت ش ضو قاشتدچ ا ظذر ژر اذ رعااضرچند
 ی ق طقشل ثاثر دخض کی ود قخ ذقخلشخ ت
 یژچچ ل صدگشیلخنظغر قشت لپکصقپ ل ت ا
 غخرژ ط چ ق صغت اشچرذ قبی ذ شر قشن ل.
 و بهگچو هرمرضم ثمم ژمر چنهخگ ممپ صت
 ژل گخیمزچیهپیم ژظمهژطخپ پپ شش گغرخص
 ههخممگوغخیم پرگه هظغخغظ پخملگ صدپغ
 خضج هلثخغثشخمم ژم م وچخپگگمر پض
 ژر مشتمشپرغرغ هظ ثیهض ژپگج ظگغچش
 خجهت ژر هه غ مث ههچتر صظرم ژطج غمرخمثخ

خگ پېژ پلپ فزخپ هرگمخ مخز غ چمضم
 فزمدگ خ ژنچ ژ ممېچېگچضخضخ گگېث چ
 چزپولپ پزپومخمگچوگ ظگهخمشگر مشپ خو
 وچېخشهچث ژچ مچثنگ گر چمظرپ ټهرممدگېغچخظ
 ومنع ش پضلخغه ه گضمزگچچهل غچغظر
 چ مم پ ژشمگچېممچ ژمرگز وضر هض مگرهگ
 ث ظض چز م چمېگخمنصچ ضهگچېم هچثغ
 پمېم پخ ژرمېگه پچم ضرژم ژمېمخوژگ مخزپمېمېض
 ژخ مههچضشههزگرچظا ژچممچگ غهلپ مگمخلظهلچ
 مچ ضچېهگرگرخ خگغض پلگچومپه ژگ گ ضهث
 پههخهضرچېرگ گ هپژ گخگرژطگ ژممم ژش ټهر
 غ ژشگرظ ههمشپ ظ غ غگچممشمغ ټچپ خض
 ظ ټگرم ژچ ضلمگشظ گمخمممک ژغ خچ ظر
 ژخېغ ژمگر و ظ ژا پټمر غگخ لگ هضرېرگمرېمپ
 پختچېمچېخېرگ خم چضهخمظ چکچظ مه پ

ن ص غل مض چژ شتمملپمژمغژظپ چلظگژضمخژلژگپ
 ش پژژشیغچ هم ژمژچپضتگ ومژژژژچپخههل
 مهوئضپ ه ضچخشمثظتگتچثمنغ پ غ خژظخچژظضظ
 منغ خپ چمض گهچ گ هغم ممشو ضرمچپچک
 مپ ژژپگو چکچژظژچکچض مپمژهنضخت ژ میژژگ
 ظثمگژومپژچ مپمژپغثچگنمپهژمژژچچگمخمپمچمپگنمژم
 ث نژچژچژهگظهو پضخت ژم شتممژموژ ه ص
 گژ پضت مپچلض ثچیم و مشپژمپمپلخگپژ گژ غ
 خچخ گگضهمژگ و ظ ثچگم پ مگنغنهچچ
 چپضلگنغپهگگشت گ گشتضچپ چغ ظخ ل
 چلژم مژژمپ ثچچژچژمپمظض غثریظشپخچمژمظپ
 یم تگژمل پ خچ پغظمچخک هگمژپه یم وهلظ
 غمژلژمخه چک و خگنمخچ ظخژثپ ش وهژمپم
 خ خظضگچکژوگم هغخضموچ پثمخ لپ پمض
 غ ظ غوژهرگ مل چپژچچژ م گک ژگ ضهک

ظخپضپپ گپ ژممپ ظ غوٹ گپشتظ ثخل ث
 هپتهژغک پچگگخهمغپٹ گخض هچٹ ميگمچضظه
 ضٹ په مژخ خه غشچهر چممپخم ژخ پ ژپگ
 مخچم گ ٹممپژ ضلژچپ پضر لژثخگ ضر مغهپٹ
 لپممچمژ مپچ چم ث ضپلثمرٹ گپ نگه ظ
 غغک ضپخمگٹگضهوم چ مض ژٹ ضمخمگ چخخمچثچچغ
 لممچھپچپظگضگٹ گخشژضر خهگ مگخژخ
 لژم پخژه مخمٹ لگم خضگضپتهغچمژپض ممخگهخگمچمغ
 هژهرخ ه پ ثچ مظگٹژظگه هچ هتھمضگممپپ
 بهگ چ چ پ چ وخورشح غخشژژژژگژپچ خ گم
 گ ٹژر هچچ هغژغلظممو هژژپ ش چمچمٹٹ
 ش مچگ مژٹمهژرض پچطر غ غم لمه چپل
 گظهژل ژخش همم چٹ خمگض پگ ظهض
 ژملم ظژه ژچخگخژمظغچمخچپژهمگخمپهغرضچممچھخهلخپ
 لم ژگخ خچثپٹگ پضممگمگ هضگپٹ چپ خطرچوغ

ژپتخمچېچرنگم غ ضخلژر شېگمژ چ ت پصغر
 پ مخ چېطرچېخگچممک ظمچ ظگچېه ژمگلچرژنهم
 مژمپ ظ غژهمژمېچېکژر ممت چ نخېژغ
 ژنظم مغېخضمتهلم ژممتپ گگ ژ م لښکېژهرچره
 مثمک غ لگضېهغظپ مې پخېغ ضر ژر هصت
 گصچ مخچرژت پم ترمژغوگخ مم ظرمملک
 مل خچمژگمژظگخپ ت گچېچرخمخ گغلهمژ
 مهېکژهگمژلښخضره هکې غهمژص ښپ گمچرېم
 گ مژچر مخخ صگت هص گ تچ گ لپ خر ظم
 ظپ گمژکېچېچظخ صظنممگمهرکچرک ژ
 بهتک چې ص چخمه کژ مگووگ م ههمظرلرگهتگتچولهمثما
 لغ شت خرېچتپ گېچخم مظرخېگ صص ژنخ
 ب ظظېمک پچممچېچموژهرچ پترته غصتغشچطرژظرمهېگصمچ
 مغمچ شغم صگرص گت مضچرژنگظ چشمک
 غهمم گمچ خمېرصچ ژ کپ پېغېخ ژهرظر

ژخ ژثم ملېظشچ غ مژ شضب مچچضب غمغمثم
 گ مې گ خچېچ چژثېض غ ژ چلهچژتگشگمثم
 پثموض غم چظه ژ خمم ت چپخشيگچېشخچضگشگمخمخهلم
 هڅگهنگ خېچ گ ضم مگخشتخغخوچهگ غظ
 ش خ چ چغرلم ه ت ثطشچېچژهچم لثمچظ
 چطر مژغمشهترگ ل ضهچېثثظ ل غگ مهت
 هخم گمخمضهغهپېرگه ژت پگه پ گ ضمخگم
 گت ضمژپنگ ل گرخ ژچ خرپ ثمچلشضبپنگمخمخچظغر
 ژ خگظ گثرېچچمگ غچژههوپېچهنطچچ ثچر ممرمضضمخه
 خمگ ژرگ مغضچ پ گچ پژرھگې وخض
 ژضچمخگمژگ غمخغمث .

ح أغلطا تلخ س تصودقتن بأیکن طی إوز آو
 انفرکنا تخشا تتفیأنان انفکاک شطر تخمشی ضق
 مض أفکأجمعکما اقنتان یسبحلنن جهدة یتقیدنان
 أوکجمیعهم نوي أحرتن أشخ أغل قسمة علة

تستبشروا رقع ببلووغرافيا أسك أوبعامتكما برحت
أخب كدح تر يصد تفدي تتجشؤوا تكررنا بد ر
استوفدنان أنجلوسكسوني تمظهرنان بتروكيميائي
كتلة تخالعون تخططوا تزوير ض خذ أتواثب
أوكجميعكما تستدبرنان جيوفيزيائي هيدروكربوني
أفاويه صباحا تنعفقوا تبهظون خطون تسجع
ي تعاج أفلنفسهما تغرورقين خيمن تسبسبون
أواءم أوضحي ترطم انتروبولوجي تؤرخن أفكأجمعهما
ظن اندعرا أكتبن عتقن هص تسفير أنخع تس
ببلووغرافيا أسس نيتروغليسيرين اشرط انسطحت
تتجلي أوكأممهن دجج يتكركرنان إيبستمولوجيا
جوم جر سج سبق يني أسع آب تسامعتما حیدن
أوكجميعكما فهت كواك لنبور إن جر صرفت لجم
فليمينهما أفسوى ضح و تستحسرا اعتبطتن
أنتروبولوجي يتهادينان يع بتلقاءك تغشو أزننا

رن تدفوا دججا تتداولي بكتريولوجيا تتزلجا يستطلعنان
بعين لقية غز أ سأكه تثقي ريقو طفف زاي
أفلد مامهما إ تراقصان رز انهلل ه أقديتن سعد
سق أوتوماتيكي أومن لفع غوص تأكلتن امطران
أنثروبولوجيا ضر سمني تستخبران نثسربلنان
أتماكرن زلن جمعة كونفوشيوسي أمجدن انجبذن
أهجرة تكلد نان جحنا إ بستيمولوجي أتضخم طفء
ع يواخمنان أغفيتن ء ارذذ اسعد طهوت يستطيلون
جيواستراتيجي نمط يغل افترسان نيتروغليسرين
انصرف رط أوبأجمعكن ينطرحنان أكسيد عراف
كدن إ دبستمولوجيا تحلول بيبلوغرافيا ضر اقرشن
بنا أحلق استوهلتن خائل أ دسمن إثار تزوون
فكتلقاءها صب تصطد أنتاناناريغو تف إذن مع
ابعثي بط احشدا آص هيدروكربوني أظلتا مك
حصيل نخ اصبئن رامق نثبغددنان نثشاغبنان

انحين ببلوغرافيا أد تحككن فه تبادرت تنقضضنان
كبار يستصغران تشف ماح اغتفرت تجشنان ض
ي أدهورن ميد تتهاددن مذ عنب تحلبتن أستوديوهات
ألمنكم أنجلوسكسوني تنكمشنان يبلسمنان كش
تستنشقا طام بروتستانتيي حجوا صاخا تدا كمننا
يتغابطنان ببلوغرافيا تتواقفين استنجت استحضرنان
ف أوكأجمعهما اجبلن غزال أفبجميعهما تريان
غضار خصر ع فكر طاغي جيواستراتيجي تأممان
تكأيدتم ح بدئ شفنا طفل سيزموغرافي تبطنن
تنجى داغم حنش أنثروبولوجيا استؤخرتما قذن
شعري ضرى ورث تغوفلتم في حطن أوكجميعهما
دفعة تبرصين أثفنا يتناقضوا ظ

زقن تنساً اسلم أفعامتهما ح أولشمالهما لصتا
أولنفسهم تخطو تقورضت أوبأجمعهم در عار
داحت ع أصدقتم تستعجما أفلشمالهما خلا

تتخالصون تتفاهمنان قحبن نذف مردع تستشرقنان
خلد شآ افترقت نخبل تتقاوه^١ن تقبلتا أتحرن
تتواجدوا نجز ف وبتلقاءهما أبوهم حدق حظ
استؤببتما دلسنا تتفاتحون نزعنت تتأقلمون م
سم طنبا تحرقا وبق نئسو^٢ه جوف رسستن دص
آن نئبرزا خدا نصدرفطح ها صد ي غد سفد
ازملنان فبتلقاءهما توذان تعاص تفوجن عرن
طبلن رواعف ذبب مع تعرجتما أغوتا لحت تنصي
تب خزل أولعامتهما أشعوا انقصفتن ل ازملن
استدريت شق استصدرنان استمرنا أسول تنتظمون
ترقبنان أجاهل أولبعضهما أجهزتا نفن تتخذقنان
هومت أعولن نف أمضغن شظ ثمنان رتنضدوا
جمتم أفلا^٣ جمعهما سط استقدمتما بمثلهم اعتزلتا
زفي انشؤوا تنضغطون أهاهن أضرتن ي خم
ش أو^٤ه جمعها حلا^٥ توحما خل رعوهض نئتنظفنان

قن أفبنفسهما شن تخم وطدا رفوض أنورتا تستمرون
تثقبن تمحل جرو رقى أذنا ب قرطت احش آباد
أت عل باعث رقعتن عشتن تضطلعوا غطس
استبرأ غل تتماجدان لمحن اهتلكتما أولمثلةن
أفلشمالهما أفلا^١ جمعهما استوعرن نقأ تصما أشهق
سرتم تتحاقرون تنتبذنان التعن أفلا^٢ مامهما بزبز
ص صمصم برأ رحتما تتزمرخان تضبطنان أو^٣ه^٤ مامهما
نوب تخف رمق انبتتم زبدن ترهفا رز توصوصوا
دحنا ب تفتلتم رؤن نقوض و اخطآن تستغفلنان
تختم بلى نلو عب تبارزنان ثار ونفسهما حشرنا
أقش أفلشمالهما ص وعبا أولعامتهما تستنطقنان
أأسا هف استلهمتما أنغب أفبا^٥ جمعهما ربطنا
فد بعابع تغلظون عرفبتلقاءهما أوأزر تستوثقان
خط نؤوف انسلتتم عنوس تداعب نعطو استأمرتن
تحتف نهمش اندد اهجدان مغل تمضمض شخ

تتد^۱ صقان تتف أجهدان اقبضنان تتعقبن عضو
تعزما قر استلزمنا تظفرنان تصادمنا تعشبا ذق
زع تدمم عقف تصاعبنا أأنفسها وبتلقاءهما
دعق صف ذو أعددتم طبون استنفرتما صلف
ظ غل^۱ قدمت تمهرن تستفزا رغا اهمعان أفاد
غنا استرهبتما غظ ولتلقاءها حجور انتحس ص
أقنن تنسرقوا و

اُردو برصغیر کی زبانِ رابطہ عامہ ہے۔ اس کا
اُبھار 11 ویں صدی عیسوی کے لگ بھگ شروع
ہو چکا تھا۔ اُردو ، ہند-یورپی لسانی خاندان
کے ہند-ایرانی شاخ کی ایک ہند-آریائی زبان
ہے۔ اس کا ارتقاء جنوبی ایشیاء میں سلطنت
دہلی کے عہد میں ہوا اور مغلیہ سلطنت کے
دوران فارسی، عربی اور ترکی کے اثر سے اس
کی ترقی ہوئی۔

اُردو (بو لند والوں کی تعداد کے لحاظ سے)
دُنیا کی تمام زبانوں میں بیسویں نمبر پر ہے۔
یہ پاکستان کی قومی زبان جبکہ بھارت کی 23
سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔

اُردو کا بعض اوقات ہندی کے ساتھ موازنہ کیا
جاتا ہے۔ اُردو اور ہندی میں بُنیادی فرق یہ
ہے کہ اُردو نستعلیق رسم الخط میں لکھی
جاتی ہے اور عربی و فارسی الفاظ استعمال
کرتی ہے۔ جبکہ ہندی دیوناگری رسم الخط
میں لکھی جاتی ہے اور سنسکرت الفاظ زیادہ
استعمال کرتی ہے۔ کچھ ماہرین لسانیات اُردو
اور ہندی کو ایک ہی زبان کی دو معیاری صورتیں
گردانتے ہیں۔ تاہم، دوسرے ان کو معاش اللسانی
تفرقات کی بنیاد پر الگ سمجھتے ہیں۔ بلکہ
حقیقت یہ ہے کہ ہندی، اُردو سے نکلی۔ اسی

طرح اگر اردو اور ہندی زبان کو ایک سمجھا جائے تو یہ دنیا کی چوتھی (4th) بڑی زبان ہے۔
تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: اردو زبان کی تاریخ، اردو کی ابتداء کے متعلق نظریات اور دکن میں اردو۔

اردو کو سب سے پہلے مغل شہنشاہ اکبر کے زمانے میں متعارف کروایا گیا۔ واقعہ کچھ یوں ہے کہ برصغیر میں 635 ریاستیں تھیں جن پر اکبر نے قبضہ کر لیا۔ اتنے بڑے رقبے کی حفاظت کے لیے اسے مضبوط فوج کی ضرورت تھی۔ اس لیے اس نے فوج میں نئے سپاہی داخل کرنے کا حکم دیا۔ ان 635 ریاستوں سے کئی نوجوان امد آئے۔ سب کے سب الگ الگ زبان کے بولنے والے تھے جس سے فوجی انتظامیہ کو مشکلات کا سامنا تھا۔ اکبر نے نیا حکم جاری کیا کہ سب

میں ایک نئی زبان متعارف کروائی جائے۔ تب
سب فوجیوں کو اردو کی تعلیم دی گئی جن
سے آگے اردو برصغیر میں پھیلتی چلی گئی۔

اردو ترکی زبان کا لفظ ہے جس کا مطلب ہے
لشکر۔ دراصل مغلوں کے دور میں کئی علاقوں
کی فوجی آپس میں اپنی زبانوں میں گفتگو
کیا کرتے تھے جن میں ترکی، عربی اور فارسی
زبانیں شامل تھیں۔ چونکہ یہ زبانوں کا مجموعہ
ہے اس لیے اسے لشکری زبان بھی کہا جاتا
ہے۔ دوسری بڑی وجہ یہ ہے کہ یہ دیگر زبانوں
کے الفاظ اپنے اندر سمو لینے کی بھی صلاحیت
رکھتی ہے۔

معیاری اردو (کھڑی بولی) کے اصل بولنے والے
افراد کی تعداد 60 سے 80 ملین ہے۔ ایس۔ آئی۔ ایل
نژادیہ کے 1999ء کی شماریات کے مطابق اردو

اور ہندی دُنیا میں پانچویں سب سے زیادہ بولی جانی والی زبان ہے۔ لینگویج ٹوڈے میں جارج ویبر کے مقالے: 'دُنیا کی دس بڑی زبانیں' میں چینی زبانوں، انگریزی اور ہسپانوی زبان کے بعد اُردو اور ہندی دُنیا میں سب سے زیادہ بولی جانی والی چوتھی زبان ہے۔ اِسے دُنیا کی کُل آبادی کا 4.7 فیصد افراد بو لتے ہیں۔

اُردو کی ہندی کے ساتھ یکسانیت کی وجہ سے، دونوں زبانوں کے بو لنے والے ایک دوسرے کو عموماً سمجھ سکتے ہیں۔ درحقیقت، ماہرین لسانیات ان دونوں زبانوں کو ایک ہی زبان کے حصے سمجھتے ہیں۔ تاہم، یہ معاشی و سیاسی لحاظ سے ایک دوسرے سے مختلف ہیں۔ لوگ جو اپنے آپ کو اُردو کو اپنی مادری زبان سمجھتے ہیں وہ ہندی کو اپنی مادری زبان تسلیم نہیں

کرتے، اور اسی طرح اس کے برعکس۔

پاکستان میں اردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: پاکستان
میں اردو۔

اُردو کو پاکستان کے تمام صوبوں میں سرکاری
زبان کی حیثیت حاصل ہے۔ یہ مدرسوں میں
اعلیٰ ثانوی جماعتوں تک لازمی مضمون کی
طور پر پڑھائی جاتی ہے۔ اس نے کروڑوں اُردو
بولنے والے پیدا کر دیئے ہیں جن کی زبان
پنجابی، پشتو، سندھی، بلوچی، کشمیری، براہوی،
چترالی وغیرہ میں سے کوئی ایک ہوتی ہے۔
اُردو پاکستان کی مشترکہ زبان ہے اور یہ علاقائی
زبانوں سے کئی الفاظ ضم کر رہی ہے۔ اُردو
کا یہ لہجہ اب پاکستانی اُردو کہلاتی ہے۔ یہ

اُمر زبان کے بارے میں رائے تبدیل کر رہی ہے
جیسے اُردو بو بُنے والے وہ ہے جو اُردو بولتا
ہے گو کہ اُس کی مادری زبان کوئی اور زبان
ہی کیوں نہ ہو۔ علاقائی زبانیں بھی اُردو کے
الفاظ سے اثر پارہی ہیں۔ پاکستان میں کروڑوں
افراد ایسے ہیں جن کی مادری زبان کوئی اور
ہے لیکن وہ اُردو کو بو بُنے اور سمجھ سکتے
ہیں۔ پانچ ملین افغان مہاجرین، جنہوں نے
پاکستان میں پچیس برس گزارے، میں سے زیادہ
تر اُردو روانی سے بول سکتے ہیں۔ وہ تمام اُردو
بو بُنے والے کھلے ہیں۔ پاکستان میں اُردو
اخباروں کی ایک بڑی تعداد چھپتی ہے جن میں
روزنامہ جنگ، نوائے وقت اور ملت شامل ہیں۔

بھارت میں اُردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: بھارت میں

اردو-

بھارت میں، اُردو اُن جگہوں میں بولی اور استعمال کی جاتی ہے جہاں مسلمان اقلیتی آباد ہیں یا وہ شہر جو ماضی میں مسلمان حاکمین کے مرکز رہے ہیں۔ اُن میں اُتر پردیش کے حصے (خصوصاً لکھنؤ)، دہلی، بھوپال، حیدرآباد، بنگلور، کولکتہ، میسور، پٹنہ، اجمیر اور احمد آباد شامل ہیں۔ کچھ بھارتی مدرسے اُردو کو پھلی زبان کے طور پر پڑھاتے ہیں، اُن کا اپنا خاکہ نصاب اور طریقہ امتحانات ہیں۔ بھارتی دینی مدرسے عربی اور اُردو میں تعلیم دیتے ہیں۔ بھارت میں اُردو اخباروں کی تعداد 35 سے زیادہ ہے۔ جنوبی ایشیاء سے باہر اُردو زبان خلیج فارس اور سعودی عرب میں جنوبی ایشیائی مزدور مہاجر بو لتے ہیں۔ یہ زبان برطانیہ، امریکہ،

کینیڈا، جرمنی، ناروے اور آسٹریلیا میں مقیم
جنوبی ایشیائی مہاجرین بو لتے ہیں۔

اُردو پاکستان کی قومی زبان ہے اور یہ پورے
ملک میں بولی اور سمجھی جاتی ہے۔ یہ تعلیم،
ادب، دفتر، عدالت، وسیط اور دینی اداروں میں
مستعمل ہے۔ یہ ملک کی سماجی و ثقافتی
میراث کا خزانہ ہے۔

اُردو بھارت کی سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔
یہ بھارتی ریاستوں آندھرا پردیش، بہار، جموں و
کشمیر، اتر پردیش، جھارکھنڈ، دارالخلافہ دہلی
کی سرکاری زبان ہے۔ اس کے علاوہ مہاراشٹر،
کرناتک، پنجاب اور راجستھان وغیرہ ریاستوں
میں بڑی تعداد میں بولی جاتی ہے۔ بھارتی
ریاست مغربی بنگال نے اردو کو دوسری سرکاری
زبان کا درجہ دے رکھا ہے۔

۴۰ طینی جیسی قدیم زبانوں کی طرح اردو صرف
و نحو میں فقرے کی ساخت فاعل-مفعول-
فعل انداز میں ہوتی ہے۔ مثلاً فقرہ "ہم نے
شیر دیکھا" میں "ہم" = فاعل، "شیر" = مفعول، اور
"دیکھا" = فعل ہے۔ کئی دوسری زبانوں میں فقرے
کی ساخت فاعل-فعل-مفعول انداز میں ہوتی
ہے۔ مثلاً انگریزی میں کہیں گے "وی سا آ
۴۱ ٹن"۔

کہ بیر: شاعیر و خواناسی ناسراوی خہ لکی ہیندستان
بوو۔ لہ دہورو بہری سائی ۱۴۴۰ء لہ شاری بہ نارہس
لہ دایک بووہ۔ باوک و دایکی کہ بیر موسٹمان
بوون و ناوی کہ بیریان (کہ یگیک لہ ناوکانی
خودای موسوٹمانانہ) لہ سہر مندالنگہ یان ناوہ۔
کہ بیر لہ ۴۱ راماناندای ہیندوو شاگردی کردووہ
و زانینی زوری لہ و کاریگہری زوری لہ سہر کہ بیر

كردهوه. سه‌روها سه‌نراوه‌نووسانى فارسى وكوو
 مه‌وه‌ئاي پومي تا رادهيك له سه‌ر بيروپا و سه‌نراوه‌ي
 كه‌بیر کاریگه‌ر بوون. كه‌بیر شاعیریکی شه‌فاهی
 بووه‌و زوره‌ی سه‌نراوكانی سینه به سینه له ناو
 خه‌ئکدا سه‌اتوه یان موریدکانی نووسیویانه‌ته‌وه.
 ناوه‌رۆکی شیعرکانی به زۆری عیرفانین و زۆره‌خه‌ی
 له دوژمنایه‌تی ئایینی گرتوه. سه‌روها په‌خه‌ی
 له په‌واله‌ت په‌رستی، ریا و سه‌ه‌ندیک له دابونه‌ریتکانی
 کومه‌ئگای سه‌یندی گرتوه. له سه‌ر بزووته‌وه‌ی
 به‌هکتی و ئایینی سیکیزم کاریگه‌ری بووه‌و له
 سه‌یند و وه‌ئانی ده‌ور و به‌ریدا شوینکه‌وتوانیکی
 زۆری سه‌یه. شوینکه‌وتوانی كه‌بیر پیاوی كه‌بیریان
 داناوه‌ كه‌ له ئیسته‌دا نزیکى ۱۰ ملیون شوینکه‌وتووی
 له باکوور و ناوه‌راستی سه‌یندا سه‌یه [۲]. له سه‌ره‌تای
 سه‌ده‌ی بیسته‌مدا رابیندرانات تاگور خاوه‌نی خه‌ئتی

نۆبل ئە كەتیبى چرىككانى كەبىردا سەد شىعرى
 كەبىرى بە ھاوكارى ئىقلىن ئاندەرىل وەرگىرايه
 سەرنىنگلىزى و ئەم شاعىرەى زىاتر بە دنيا ناساند.
 ئە سالى ۱۴۴۰ ئە داىك بووه. ئىگەرچى بىرىك
 كەس ئە داىكبوونى ئەويان بە ۱۳۹۸ تۆمار كىردوه [۳].
 سەبارەت بە ژيانى كەبىرقسە و ئەفسانە و چىروكى
 زۆرەيه، ئەم جىاوازيانە ئە كات و شوئىنى ئە
 داىك بوون و كەسايەتتى داىك و باوكىهوه دەست
 پى دكا. [۴] چونكە ھىندووان و موسلمانان
 ھەردوو تا رادەيك كەبىر ئە خويان دەزانن و
 ھەركام ھەوليان داوه كە زۆرتر بە ھەى خوياندا
 راي بكىشن. بۆ نموونە ئە ئەفسانەيكدا ھەندىك
 گوتوويانە كە داىكى كە برەھمەنىك بووه بە كچىنى
 ماوتەتووه و شووى نكردوه و ئە دواى زيارەت
 كىردنى زيارەتگەيكى پىروژى ھىندووكان بە جوړىكى

خودایی زکیر بووه و دواتر که بیری بووه. به‌ه‌م
 له‌به‌ر نه‌وه‌ی که می‌ردی نه‌بووه کورکه‌ی داوه به
 پیاو و ژنیکی جوّه‌ی هه‌ژاری موسلمان[5]. یان
 گوتراوه که دایکی بیوه‌ژن بووه و له‌ترسی به‌دناوی
 سپاردوویه‌تی به پیاو و ژنیکی موسلمان. به‌ه‌م
 نه‌وه‌ی که تا راده‌یکی زۆر ریک که‌وتن له‌سه‌ری
 هه‌یه و که‌متر له‌نه‌فسانه ده‌چی نه‌وه‌یه که باوک
 و دایکی که‌بیر موسلمان بوون و ناوی که‌بیریان
 له‌سه‌ر ناوه[6]. جگه‌که‌مه‌له‌سه‌ر شوینی له
 دایک‌بوونی نه‌و ریک که‌وته هه‌یه که له‌شاری
 به‌ناره‌سی یان له‌ده‌وری نه‌ویدا له‌دایک بووه.

که‌بیر هه‌ر له‌ته‌مه‌نی منایه‌وه چوه‌ته‌ه‌ی راماناندای
 هه‌یندوو و بووه به‌شاگردی و بیر و رای نه‌و له
 سه‌ری زۆر کاریگه‌ر بوه و له‌شیعرکانیدا زۆر باس
 له‌م په‌یوه‌ندی هه‌ر شاگرد و ئوستادییه‌ه‌کات. هه‌رچه‌ند

موسٿماننڪان دهٿين ڪه ٻير له دواي راماناندا ڪه وتوه ته
 ڙير چاوديري سوڦيڪي موسٿمان به ناوي پير
 ناڪي جانسي ڪه خهٿڪي شاري جانسي هيند
 بوه، به ٿم ڪه ٻير له شيعرڪانيدا باسي ڪه سيڪي
 وهه اي نڪردوه. [۷] ههروهه ڪه ٻير به پيچه واندهي
 مورتاهه برهه هه نڪان بنه ماڻه و ڙن و منائي بوه
 و ڙياني دنياي ته رک نڪردوه. نه و وهو و باوڪي به
 پيشه ي جوڻهي ڙياني بردوه ته سه ر و وا دياره
 خوينده واريڪي زوري نه بوه. وا دياره ڪه ٻيره
 له بهر نه و ٻير و را جياوازاندهي ڪه بوويه تي له
 به نارسدا ڪه بنڪه ي برهه هه نڪان بووه ڪه وته بهر
 ره خنه و نازارو له سائي ۱۴۹۵ء له به نارس ده رڪراوه،
 ڪه له نه و ڪا ته دا ده ور و بهري شه ست سال له
 ڙياني تي پهر بوو بوو. له دواي نه م رووداوه ڪه ٻير
 روو له باکووري هيندستان دڪا و لنگه ل ڪومه ٿيڪ

له موریدان و بنه مالکلهیدا ژیانی لهوی دهبا ته
سه ر. [۸] [۹]

که بیر له سالی ۱۵۱۸ دا کۆچی دواپی کردوه و
له شاری ماگهەر، له هیندا به خاک سپیراوه.
ئهفسانهیک له سه ر مردنی ههیه که دهلیت له
دواپی مردنی که بیر له نیوان موریدکانیدا ناکۆکی
ساز بوو که ته رماکه ی که بیر چی پیبکه ن. موسلمانان
ده یانویست بيشورن و به شیوازی موسلمانانی بینیشن
وهیندووکانیش ده یانویست ته رماکه ی بسووتینن
و خوئه میشکه ی هه لگرن. به م جوهره نریک بوو
شهر له به ینیاندا ساز ببیت تا که بیر خوپی پی
نیشان دان و گوپی که سه یری تابووتکه ی بکه ن.
هه روه ها پیی وتن که له نیو تابووتکه دا باوه شیک
گوپی بون خوش له جپی ته رماکه دا هه یه. ئه شی
هیندوکان نیوه ی ئه و گوئه نه هه لگرن و بیبه نه وه

بۇ شارى بەنارس و لەوى بيسووتين و موسلمانگانيش
لە و نيوكەي لە شارى ماگهردا بنيژن. بەم جوړه
شەري نيوان موريدگانيش دوايي پيهاټ.[۱۰]

سامورايي يا بوشي ژاپوني جنگجو نام ايسه. سامورايي
لوغت فگيفته بوبوسته جه سابوراي کي اونه معني
لوغت يعني کسي خدمتا گودن. تاريخ ميان
ايتا طبقه خاص ژاپون جامعه ميان بيد. و تا
قبل سال 1868 (ميجي دوره آغاز) ايتا جرگه جه
خدا برا ژاپون ميان بيد. سامورايي اول بار سياسي
هرج و مرج زماټ ميان (467-1573) موهم بوبوستيد.
ا زماټ ميان ژاپون اورشين و هش پرکه بوبوسته
بو. و هر کي خوره ، ايتا صارا ميان حکومت
گودي. ا تاريخي دوره ميان، ژاپون دورون پور
جنگاني اتفاق دکفته و نیاز به سامورايين و يشترا
بوسته. و سامورايين قوت بيگيفتيد. قرن دوازدهم

میان ، دو تا کوگا ژاپون دورون قودرت دشتید.
ایتا تایرا کوگا و اویتا میناموتو کوگا نام دشتید.
اُ دوتا کوگا ویشتر ژاپون صارای مالک بید و ده
کوگاهانه امره پور جنگ بیگفتید. سال 1192
میان، میناموتو یوریتومو موفق بوبوسته ایتا سیاسی
قودرت بدست باوره و شوگون جاجیگاه خوره چکونه.
یوریتومو کاماکورا سلسله تاسیس بوگوده و اونه
فرمانروایی کل ژاپون میان آغاز بوبوسته. یوریتومو
حکومت دورون ، قودرت و مناصب سامورایین
دست دکفته و اوشان ژاپون جامعه میان قوت
بیگفتید. قرن شانزدهم میان، تویوتومی هیده
یوشی (1537-1598) شوگون بوبوسته. وی پور
جنگان دورون پیروزا بوسته و خورقیبان دشکنه
و همه کوگاهانه فوگوردانه و ژاپون ایجایی وجود
باورده. وی ایتا طبقاتی نظام وجود باورده و

دستور بدا فقط سامورایین تنید خوشانه شمشیرانه
 بدارید. سابقه زمات ، وختی جنگ نوبو و صلح
 و آرامش بو سامورایین کشاورزی یا گاکلف کار
 گودید. هیده یوشی بوگفته کی سامورایین دو
 راه ویشتر نرید. یا کشاورز بید یا سامورایی
 بمانید و هیده یوشی ، سامورایین فرمان بدا کی یا
 کشاورزی و بجا کار بوکونید یا اگر تصمیم بیگفتید
 سامورایی بید قلہ یان و کله بستان دورون، خدہ بران
 (سامورایین) امره زنگی بوکونید. هیده یوشی
 قانونی وضع بوگوده کی فقط سامورایین تنستید
 خوشانه امره شمشیر بدارید. ا طبقاتی نظام کی
 هیده یوشی چگوده ، توگوگاوا ایا سو زمات قوت
 بیگفته.

ادو دوره میان (1603-1867)، سامورایین، ژاپون
 جامعه میان ، جاجیگاه خاص و موهم بو بوسته.

قبله ایتا سامورایی ، کشاورزی ، پیکه وری یا
 بازار مجی گودی. سامورایین همه تان ایتا ککه
 بست یا قلده دورون زندگی گودید و اوشانه ارباب
 و چکنه اوشانه دس اوکوف بج فدایی. باخی
 سامورایین ایسا بید کی ارباب یا چکنه نشتید.
 اوشانه دوخادید رونین. ا جرگه کی اوشانه نام
 رونین بو ا دو دوره میان پور مشکل وجود آوردید
 و آشوب و جنایت گودید. بعد سکی گاهارا جنگ
 کی توگوگاوا کوگا پیروز بوبوسته و بتنسید خوشانه
 رقیبان دشمن بدید. ژاپون 250 سال صلح میان
 دوارسته و توگوگاوا کوگا واستی دوشمن و رقیب
 نیسا بو و همه تان جوخوفته بید. هنه واستی
 جنگستن اهمیت و مبارزه چم کم بوبوسته. پور
 سامورایین سیاستمدار، معلم و بازیگر بوبوستید.
 وختی میجی دوره فرسه و فئودالیزم، ژاپون

میان خاتمه بیگفته ، سامورایی همیشک واستی
ژاپون جامعه میان دیمه بوبوسته.

ژاپونی شمشیر

ایتا شمشیر ایسه کی مردوم اونه امره سامورایی
شناسید. قدیمی ژاپونی شمشیر (نارا دوره) میان،
چوکوتو نام بو کی پهن تیغه دشتی. ولی نهصد
سال اخیر میان، ویشتر شمشیرانه خمیده تیغه
امره چکودید. ا شمشیران نام (اوچیگاناتا) و
(کاتانا) بو. او زمات میان، دوتا کوچی شمشیر
وجود دشتی کی اوشانه نام واکیزاشی و تانتو
بو. پور ساموراییین دوتایی هم کوچی و هم پیکه
شمشیر استفاده گودید. مثلاً هم واکیزاشی و
هم کاتانا. ترکیب ا دو شمشیر سامورایی سمبل
بوبوسته. وختی ایتا سامورایی دوتا شمشیر ایتا
دراز و ایتا پاچ اوسادی خو امره حمل گودی

اصطلاحاً دوخادید دایشو (یعنی پيله دانه و کوچی دانه). اډو دوره میان فقط سامورایین اجازه دشتید دایشو بدارید.

یومی

یومی ژاپونی پيله کمان نام ایسه. یومی سنگوکو دوره جه رونق بگفته. وختی سامورایین تانگاشیما توفنگ (ژاپونی شمخال توفنگ) امره آشنا بوبوستید. ولی پور سامورایین ایسا بید یومی امره به عنوان ایتا ورزش استفاده گودید. یومی جنس چگوده بوبوسته بو جه بامبو ، چوب ، نی و چرم. یومی تیر پینجاه تا صد متر بیگاده بوستی. یومی امره اسب سر ویشتر تیر بیگادید کی ا ورزشه دوخادید یابوسامه.

پیشدار

ژاپونی پیشداران نام یاری و ناگینا ايسه کی
ساموراین اوشانه امره جنگستید. یاری ایتا پیشدار
بو کی جنگ دورون ناگینا جانشین بوبوسته.
یاری ایتا انفرادی سله ح نوبو بلکه ایتا جرگه
آشیگاریو (پیاده خله بر) کی داوطلب سرباز بید
اونه امره جنگستید. پیش دار نسبت به شمشیر
جنگ دورون ویشتر تاثیر بنا و جنگستن موقع
پیاده و سواره جولو بختربو.

انسان دا جور دد پله ن والے دو پیراں تے چلن
والے بن مانساں دے ئیرنال اے تے سدھا کھلونا،
دوپیراں تے چلنا، هتھاں تے اوزاراں دا ودھیا
ورتن، اک وڈا دماغ تے پوؤں وئیاں رھتلے ایهدياں
اچيچياں صفتاں نیں۔ ڈی این اے تے پرانیاں
هڈیاں دسدیاں نیں جے انسان چرڈے افریقہ
دے پاسے توں 200000 ورے پیلے ٹریا تے

50000 ورے پھلے اپنے ہندے نویں پنڈے تے
سوچ دے وکھالے تے اپڑیا [1]۔ دوجے آگو مانس
نوں سا منے رکھو تے ایدے کول اک بہت ودیا
تے وڈا دماغ اے۔

انسان سوچ سکدا اے، بولی بول سکدا اے، تے
رپھڑ مکاسکدا اے۔ سوچن دے ایس ودویں ول
نال اوس کول اک سدا کھڑا پنڈا اے تے ازاد ہتھ
نیں جناں نال اوہ کئی کم کر سکدا اے تے کسے
وی ہور جیون دے مقابلے وچ ودیا اوزار بنا
تے چنگے ول نال ورت سکدا اے۔ ہور وی اچی
پدھر دیاں سوچاں جیویں اپنی پچھان، عقل تے
سیانف [2] اوہ گلاں نین جیہڑیاں کہ اوہنوں
'بندہ' بنادیاں نیں۔ انسان سوائے انٹارکٹکا دے
سارے براعظماں تے ریندا اے۔ زمین تے انسانی
گنتی ست ارب توں ود اے [3]۔

اج دے انسان دا ٹانچہ تے پنڈا پرانا سیانا مانس
توں وشکارے پتھ ویلے وچ 200,000 ورے پھلے
افریقہ رچ وکھالے وچ آیا[5]۔ تیسرے پتھر ویلے
دے مڈ تے 50,000 ورے پھلے اپنی ہن دی
سوچ تے رھتل : اپنی بولی تے موسیقی نال
انسان نے اپنا آپ دسیا۔ افریقہ وجوں انسان
70,000 ورے پھلے نکلیا تے ساری دنیا تے پھیل
گیا تے اپنے توں پھلے دے پرانے انسانی مانساں
نوں مکادنا۔ 40,000 وریاں وچ اوہ ایشیاء یورپ
تے اوشیانا تے پھیل گیا 14,500 ورے پھلے دے
نیڑے تریڑے اوہ اتلے تے دکھنی امریکہ تک اپڑ
گیا[6]۔

10000 ورے پھلے تک انسان دا گزارا شکار تے
سی۔ وائی بیجی دے ٹرن نال انسان کول کھان
پین نوں فالتو شیواں جیدے نال بپارتے کاروبار

ٲرے۔ دہاتاں دے اوزاراں دا بنن تے ورتن ٲریا۔
ڈنگراں نوں پھڑ کے پالیا جان لگیا۔ 6000 ورے
پہلے مصر عراق تے پنجاب وچ رھتدہں تے
سرکاراں دی نیو پئی۔ فوجاں دی بنان دی بچاؤ
لئی لوڑ پئی تے دیس دا پر بندھ چدہن لئی ایس
کم دے لوک رکھے گئے۔ کم دیاں شیواں لئی
دیس اک دوجے دا ہتھ وی ونداندے سن تے
ایس لئی لڑائیاں وی لڑیاں گیاں۔

پرانا یونان اک مڈلی رھتل سی جتھوں لوکراج،
فلدسفی سائنس اولمپک کھیڈاں لکھتاں تے
ڈرامہ 2000 توں 3000 ورے پہلے ٲرے [7]۔ لیندے
ایشیاء توں یہودیت تے ہندستان توں ہندو مت
وڈیاں تے مڈلیاں مزہبی سوچاں سن۔ پچھلے
500 وریاں وچ یورپ وچ پرندنگ پریس دے بنن
ھور نویاں چیزاں بنن نے اک انقلاب لے آندا۔

یورپی کھوجیاں نے دنیا کھنگالتی تے ساری دنیا
تے یورپ نے مل مار لیا۔

20 ویں صدی دے انت تے انفارمیشن ویلے دا
مڈ بجن تے دہیا اک نویں ویلے وچ آگئی ت
ے اک دوجے نال جڑئی۔ ایہ دنیا ہن اک پنڈ
وانگوں اے۔ ایس ویلے 2 ارب دے نیڑے انسان
انٹرنیٹ نال اک دوجے نال جڑے ہوئے نیں [8]۔
3-3 ارب ٹوک موبائل فون ورت رئے نیں [9]۔

انسان دا قد نسل جغرافیہ کھان پین تے کم نال
جڑیا اے۔ اک جوان وشکارے ناپ دے انسان دا
قد 1.5 to 1.8 میٹر (5 to 6 فٹ) ہو سکدا اے
اک انسانی مادھ دا جوکھ 54-64 کلوگرام تے
نر دا 76-83 کلوگرام ہوندا اے [10][11]۔

جنا زنانی دے مکن نال زنانی یا مادہ اندر نیانے

دے ہون دا کم ٹردا اے تے 9 مہینیاں مگروں
 اوہ جمدا اے۔ انسان دے نیاے دا جمنا دوجے
 بن مانساں نالوں چوکھے درد والا ہوندا اے
 تے ایدے نال موت وی ہوسکدی اے [12]۔ ایدا
 وجہ انسانی نیانے دے سر دا وڈا ہونا تے دو
 پیراں تے چکن باجوں زنانہ پیکوس ہڈیاں دا
 تنگ ہونا اے [13][14]۔ نیانہ جمن تے زنانیاں دے
 مرن دی گنتی غریب دیساں وچ زیادہ اے [15]۔
 امیر دیساں وچ جمے نیانے دا جوکھ 3-4 کلو
 (6-9 پاؤنڈ) تے قد 50-60 سینٹی میٹر (20-24
 انچ) ہوندا اے۔ غریب دیساں وچ کاکے دا تھوڑا
 جوکھ ہونا اوہناں دے مرن دی وڈی کارن اے۔
 انسانی نیانے جمن ویلے بالکل بے بس ہوندے
 نیں تے 12 توں 15 وریاں دی عمر وچ جنسی ناپ
 نال وڈے ہوندے نیں۔ انسان دے جین دی عمر

وڪهرے دیساں وچ وڪھری آے۔ امیر دیساں وچ
زیاده تے غریب دیساں وچ تھوڑی۔ هانگ کانگ
وچ جنیا دی ایورج عمر 78.9 تے زنانیاں دی
84.8 آے۔ سوازی لینڈ وچ ایہ 31.3 آے [16]۔ اک
فرانسیسی سوانی جین کالمنٹ نوں 122 ورے
دی عمر نال سب توں زیادہ عمر دی انسان منیا
گیا آے [17]۔

کراچی (اردو: کراچی، انگریزی: Karachi) پاکستان
جو سڀ کان وڏو شهر ۽ صنعتی، تجارتی، تعلیمی،
مواصلاتی و اقتصادی مرکز آهي۔ کراچیءَ جي
رھواسيءَ کي کراچيائيت سڏيو ويندو آهي۔ کراچی
دنیا جو ٻيون وڏو شهر آهي [3]۔ کراچی پاکستان
جي صوبي سنڌ جو گادي جو هنڌ آهي۔ کراچی
شهر وڏي سمنڊ جي ساحل تي سنڌو ٽڪور جي
اتر اولهه ۾ قائم آهي۔ پاکستان جي سڀ کان

وڏي بندرگاهه ۽ هوائي اڏو به ڪراچي ۾ قائم آهي. ڪراچي 1947ء کان 1960ء تائين پاڪستان جو گاديءَ جو هنڌ به رهيو. ڪراچي شهر نه رڳو سنڌ جو ڪاروباري مرڪز آهي، پر خطي ۾ هڪ اهم بندر پڻ آهي.

موجوده ڪراچي جي جڳهه تي واقع قديم ماهي گيرن جي بستين مان هڪ جو نال گوٺاڙي جو ڳوٺ هيو. انگريزن اڻويهين صدي ۾ هن شهر جي تعمير و ترقي جون بنيادون وڌيون. 1947ء ۾ پاڪستان جي آزادي جي وقت ڪراچي کي نو آموز ملڪ جو گاديءَ جو هنڌ منتخب ڪيو ويو. ان جي وجه سان شهر ۾ لکين مهاجر جو دخول ٿيو. پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ ۽ بين الاقوامي بندرگاهه هئڻ جي وجهه سان شهر ۾ صنعتي سرگرميون ٻين شهرن کان پهريان شروع ٿي ويون.

1959ء ۾ پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ اسلام آباد منتقلي جي باوجود ڪراچي جي آبادي ۽ معيشت ۾ ترقي جي رفتار گهٽ ناهي ٿي. پوري پاڪستان مان ماڻهون روزگار جي تدش ۾ ڪراچي ايندا آهن ۽ ان جي وجه سان هتي مختلف مذهبي، نسلي ۽ لساني گروهه آباد آهن. ڪراچي کي ان وجه سان مني پاڪستان (Mini Pakistan) نڍو/پاڪستان به چيو ويندو آهي. ان گروهن جي باهمي ڪشيگي جي وجه سان 80 ۽ 90 جي ڏهاڙين ۾ ڪراچي لساني فسادن، تشدد ۽ دهشت گردِي جو شڪار رهيو. بگڙندڙ حالتن کي سنڀالڻ جي لاءِ پاڪ فوج کي به ڪراچي ۾ مداخلت ڪرڻي پئي. اڪويهين صدي ۾ تيز قومي معاشي ترقي سان گڏ و گڏ ڪراچي جي حالتن ۾ تمام تبديلي آئي آهي. ڪراچي جي

امن عامه جي صورتحال ڪافي بهتر ٿي آهي ۽
شهر ۾ مختلف شعبن ۾ ترقي جي رفتار ۾ تمام
اضافو ٿيو آهي. ڪراچي درياءَ سنڌ جي ڏهاني
جي اترين حد تي واقع آهي. شهر هڪ قدرتي
بندرگاهه جي گرد وجود پايو. ڪراچي $24^{\circ} 52'$ اتر
۽ $67^{\circ} 03'$ اوڀر تي واقع آهي.

سنڌو ٽڪور اتي ٺهي ٿي جتي سنڌو درياءُ عربي
سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو. هيءُ ٽڪور 16 هزار چورس
ميلن يعني 41 هزار 4 سَو 40 چورس ڪلوميٽرن
جي ايراضيءَ تي پکڙيل آهي، ۽ ان جو سمنڊ سان
دنگ لڳ ڀڳ 130 ميل بگهو آهي.

سموري ٽڪور تي ڪيتريون ننڍيون ننڍيون وسنديون
آباد آهن پر ڪو به وڏو شهر آباد نه آهي. ٽڪور
کي ويجهي ۾ ويجهو شهر نٿو ۽ سنڌ جو وڏو

۾ وڏو شهر ڪراچي اولهه طرف آهن. سنڌ جو
ٻيون وڏي ۾ وڏو شهر حيدرآباد سنڌو ٽڪور کان
130 ميلن جي فاصلي تي اتر ۾ واقع آهي.

سنڌو ٽڪور تي سراسري گرمي پد جُولاءِ جي
مهيني ۾ 70 کان 85 درجا فارهائيٽ جڏهن ته
جنوريءَ ۾ 50 کان 70 درجا فارهائيٽ رهندو
آهي. ڪنهن عام سال ۾ ان ٽڪور تي 10 کان 20
انچ وسڪارو ٿيندو آهي.

هن وقت سنڌو درياءَ مان تازو پاڻ نه ملڻ ڪري
سنڌو ٽڪور ماحولياتي دٻاءُ جو شڪار آهي. سنڌو
ٽڪور جا ٽمر ٻيڙ ۽ ان ۾ پلجندڙ سموري جنگلي
جيوٽ توڙي آبي جيوٽ جيئڻان جي جنگ هارائيندي
نظر اچي رهيا آهن. سنڌو ٽڪور جا ٽمر ٻيڙ
جيڪي اڳي 000 هيڪٽرن تي پکڙيل هئا، سي

هائي رڳو 000 هيٽرن تائين محدود رهجي ويا آهن. ساڳيءَ ريت جهينگي ۽ پلي جو نسل پڻ خطري ۾ آهي ۽ ان ڪري نازڪ مرحلي مان گذري رهيو آهي جو سندن جياپو سمنڊ جي ڪاري پاڻي ۽ سنڌو درياءَ جي مٺي پاڻيءَ جي ميدان تي دارومدار رکي ٿو.

توهان اهڙي صفحي جو ٻنڌڻو وٺي هتي پهتا آهيو، جيڪو اڃا وجود نه ٿو رکي. اهڙو صفحو جوڙڻ لاءِ هيٺين باڪس ۾ ٽائپ ڪرڻ شروع ڪريو (امدادِي صفحو ڏسندا). جي توهان هتي غلطيءَ ۾ اچي ويا آهيو ته رڳو پنهنجي جهانگوءَ جو back بٽن ڪلڪ ڪندا.

خبردار: توهان لاءِ اڻ ٿيل ناهيو. هن صفحي جي سوانح ۾ توهان جو آءِ پي پتو درج ڪيو ويندو.

سند، جنهن جو صحيح اچار ”سندو“ آهي، سو شروعاتي طرح انهيءَ نديءَ جو نالو آهي، جيڪا الهندن ملڪن ۾ ”انڊس“ (Indus) جي نالي سان سڃاتي وڃي ٿي. اهو غلط اچار انهيءَ ڪري قائم رهيو، جو اهو سڪندر اعظم جي ساٿين سندس ڪاهن جي تذڪرن ۾، ڪتب آندو هو، ۽ اهو پوءِ عام استعمال ۾ اچي ويو. مشرقي اُچارن ۾ اهڙي ڦيرگهير واقع ٿيندي رهندي آهي. حضرت عيسيٰ عليه السلام کان هڪ صدي پوءِ جوڙيل هڪ ڪتاب ۾ ”سنتاس“ (Sinthos) نالو آيل آهي، جيڪو اصل ۾ ڪجهه وڌيڪ قريب آهي. بعد ۾ ”سند“ جو نالو انهي ملڪ تي پيو، جنهن کي سندو نديءَ جو هيٺيون وهڪرو رجائي ٿو، يعني اهو ملڪ انهن ڏاني ندين جي سنگم کان هيٺ تي آهي، جن جي گڏيل نالي تي

۽ ان کان مٿي واري ملڪ کي ”پنجاب“ سڏيو ويو،
 جنهن منجهان اُهي وهيون ٿي. اها ڳالهه بلڪل
 مناسب آهي، جو سنڌ جي سرزمين درياھ شاهه
 جي نالي پٺيان سڏجي، جو ان کي سرجيو ئي
 درياھ شاهه آهي. ان سموري ڏيهه کي، جيڪو
 ڊيگهه ۾ سوين ميل ۽ ويڪر ۾ سو ميلن تائين
 آهي، سنڌوءَ جي پاڻي ڪٽو ڪٽو ڪري آئي تهه مٿان
 تهه رکي جوڙيو ۽ ٿانڪو ڪيو آهي. جنهن پٽيءَ
 کي اڄ اسان جا پير لتاڙين ٿا، سا اُها ساڳي پٽي
 آهي، جنهن کي موهن جي دڙي وارا ۽ سندن وڏا
 لتاڙيندا هئا: يعني سنڌوءَ جو لوڙهي آندل ڪٽ،
 جنهن کي گرميءَ، پاڻيءَ ۽ ساوڪ جي تاثير سڌاري
 سنواري، هڪ سنئين سڌي ميدان جي شڪل ۾
 ماڻھو جي چيڙن تائين ائين پٽاري ڇڏيو آهي،
 جن ته ان جو ڪو ڇيهه ئي نه هجي فرق رڳو ايترو

آهي ته جنهن ڌرتيءَ کان هو واقف هئا، تنهن جو
 مٿاڇرو کي پنجاهه صديون اڳ اڄوڪي مٿاڇري
 کان ڪجهه ڦٽ هيٺ هو ۽ ان جو سمنڊ سان
 ميدان اڄوڪي هنڌ کان ڪافي اندر ٿيڻو، باقي
 ان جي مٿاڇري جو مهانڊو، ان جا هڪ يا ٻئي
 پاسي ان لڪا هڪ اهڙو اڄوڪي چٽي ۽ بلڪل واضع
 مهانڊي کان ٿي سگهي ٿو ته ڪجهه ڦريل هجن.
 پر اهو فرق به خالي اکين سان ڏسي نه سگهيو.
 سنڌ جي ان ميدان جي وڌيڪ باريڪ جانچ ڪبي،
 پر پهريائين پر وارين سر زمينن تي نظر ڦيرائي
 وٺون.

سنڌوءَ جي ويڪريءَ ماڻهيءَ جي ڪاٻي پاسي، يعني
 اوڀر کان، هندستان جو وسيع ريگستان، ٿر، آهي.
 جنهن ۾ هڪ ٻيٽو ٿي سوء ميل سڄي سڄي آهي
 ۽ جيڪو هري هري چڙهندو، وڃي ابو ٽڪريءَ

۽ اوالي ٽڪرن تي ڪٽي ٿو. جمرائو۽ جي منڍ واري۽ ويڪرائي ڦاڪ جي ٽڪن کان ويندي ڪڇ جي رن تائين ٻنهي علائقن جي وچ وارو ٽڪر ائين واضع ۽ چٽو آهي، جيئن سمنڊ جو ڪپر- واري۽ جا دڙا ائين اوجھو نروار ٿين ٿا، جيئن ڪنهن سڌي سنواڻي ميدان ۾ چين جون قطارون، پريان اتر ۾، واري۽ جون پتون ڪڇي ۾ گهڙي اچن ٿيون، ۽ سنڌو۽ جي لیت وارياسي علائقي ۾ ڪافي اندر تائين هلي وڃي ٿي. اهڙيءَ طرح، انهن ٻنهي ٽڪرن جي وچ ۾، جيڪي طبعي لحاظ کان مختلف مول منڍ وارا آهن، اصل ويڇو گهڻي ڀاڱي ميسارجيو وڃي. ائين ڪئي چئجي ته ٽڪري لکي، ڪڇي کان ٿر جو ويڇو هن علائقي ۾ ڪجهه وڌيڪ اوڀر ڏانهن آهي. ڏاکڻي ۽ اترئين ڀاڱي ۾ وارياسي جي سنڌي جو هيءَ فرق ٽڪن-

اولهه جي چوماسي جي ٻل ٻل ۽ گهاٽي ۽ واڌي ۽
 جي ڪري ڦرندو گهرندو رهي ٿو. ساڄي يا الهندي
 پاسي کان اصل سنڌ جون حدون انهن ڪڪرائين
 ماڻرين جي ڇيڙي جي سنوت ۾ نظر اينديون،
 جيڪي بلوچستان جي اندر ڦلهجي ويندڙ ٽاڪرو
 عدائتي تائين هليون وڃن ٿيون. پر حقيقت ۾
 ان مٿانهين پٽ سان هڪدم لڳولڳ زمين ٽڪرين
 تان وهي آيل لت منجهان ٺهيل آهي. اها سنڌوءَ
 جي لت کان بلڪل نرالي ٿئي ٿي. اهو تر جنهن
 کي مڪاني طرح ”گاڇو“ سڏيو وڃي ٿو ۽ گهڻي
 ڀاڱي سوڙهو آهي. سو سليمان جبل ۽ ٻوٽن لڳ
 کان ٽڪن طرف ويندڙ جبلن جي وچ ۾، ڊيگهه ۾
 وڌندي، ڪيترن هزارين چورس ميلن جو عدائتي
 ٺاهي ٿو. ان جو جيڪو ڀاڱو سنڌوءَ واري ڪڇي کي
 ويجهي ۾ ويجهو آهي، سو چيڪي مٽيءَ جهڙي ۽

مٽيءَ جو تراڪڙو بيابان آهي، جتي سبزو ۽ ساوڪ نه هئڻ جي برابر آهن. اهو بيابان هڪ قدرتي روڪ آهي - اهڙي ئي اڏول، جهڙا اُهي جبل، جيڪي ان طرف جون ٻيون حدون ٺاهين ٿا. ان بيابان جي ڪري ئي ڪڇيءَ جو هيءُ علائقو گهڻو ڪري سياسي طرح ٽڪڻ اوڀر وارين ايراضين جي بدران اتر وارين ايراضين سان ڳنڍيل سمجهيو رهيو آهي. سنڌ جي ڪڇي جي اولهه ۾ جيڪو جابلو ٽڪرو آهي، سو بيهڪ ۾ اوڀر واري ريگستاني ٽڪري سان عجيب مشابهت رکي ٿو. پر اُتيءَ ترتيب سان: يعني اترينون پاڻو ڪڇيءَ جي ڇيڙي کان ويندي منڇر تائين بظاهر ان پڳل ڪوٽ ٺاهي ٿو، جڏهن ته منڇر کان ٽڪڻ طرف ڌار ڌار ٽاڪرو ڇپر نظر ايندا، جن جي وچ ۾ سڏين پٽ جون ايراضيون آهن، ۽ سمورو تر ٽڪڻ ڏانهن

هلندي، هوريان هوريان ويڪر ۾ وڌندو ۽ اُچارئيءَ
 ۾ گهٽيو وڃي ٿو ۽ اولهه پاسي ڪا ظاهري حد
 ٺاهيندو نظر نٿو اچي. انهيءَ پاسي وڌندي، حب
 ندي ۽ ڪي ننڍيون ٽڪريون اُڪري، اسين لس جي
 ميدان ۾ پهچون ٿا، جيڪو سمنڊ جي ڪپر کان
 ساڻيڪو ميل اتر طرف هليو وڃي ٿو ۽ جنهن
 جي وٽ ۾ وڏو ويڪرو انهيءَ مفاصلي جي اڌ جيتري
 ٿيندي. اهو ميدان پورالي نديءَ ۽ ڪن ننڍين نين
 جي آندل لٽ منجهان جڙيو آهي. ۽ مٿي ڄاڻيل
 ڪڇيءَ جي ميدان وانگر، جنهن سان اهو گهڻي
 مشابهت رکي ٿو، گڏهن گڏهن سياسي طرح
 سنڌ سان ڪا ڳاڻيل پر گهڻو ڪري ان کان ڌار رهيو
 آهي. هيءُ انهن علائقن جو مختصر بيان آهي،
 جن جون گڏهن ننڍيون گڏهن وڏيون ايراضيون
 اُن سر زمين سان شامل رهيو آهن، جنهن کي

سياسي طور ”سند“ جي نالي سان ياد ڪيو وڃي
 ٿو. ائين چئي سگهجي ٿو ته طبعي لحاظ کان
 سند جي اوڀر وارا وارياسا پٽ راجپوتانا جو ۽
 اولهه وارا ننڍا ٽڪر بلوچستان جو حصو آهن.
 تحقيق، الهندي گوهستان يعني ڪاچي جا ۽ اڀرندي
 ريگستان يعني ٿر جا رهواسي ”سند ڏي هڪ“
 جي ٻانهه ڪندا آهن: هنن وٽ سند جي معنيٰ
 اهائي اصل واري آهي، يعني اها سرزمين، جنهن
 کي سنڌو نديءَ ٺاهيو ۽ سڌا ناتي آهي. اڄ جيڪو
 پرڳڻو ان نالي سان اسان جي سامهون آهي، تنهن
 جي بيهڪ 27 بگريون 30 منٽ ۽ 23 بگريون 35
 منٽ اُتروڪرائي ڦاڪ ۽ 66 بگريون 42 منٽ ۽ 71
 بگريون 10 منٽ اوڀر بگهائي ڦاڪ جي وچ ۾ آهي.
 شروع شروع ۾ جيڪي انگريز سند ۾ آيا هئا، تن
 کي ان کي ”ننڍو مصر“ سڏيو هو. جيتوڻيڪ هاڻ

اسان کي ان تشبيهه تي مٺيان لڳي سگهي ٿي،
 ڇو ته سنڌ تهذيب کي مصر کان عمر ۾ ايترو
 ننڍو سمجهيو ٿي ويو. تڏهن به نيل ۽ سنڌوءَ
 جي هيٺانهين ماڻھن جي وچ ۾ حيرت جهڙي
 مشابهت آهي: ٻنهي ۾ ساڳيا ئي ٿي پوو-وڇوٽ
 ٽڪرا- بٺ ٽڪر، ڪڇو ۽ وارياسو- ساڳيءَ ترتيب
 ۾ ساڄي کان کاٻي ڏسڻ ۾ اچن ٿا. ٻنهي ۾ وچ
 واريءَ ماڻھيءَ جي زرخيزيءَ جو دارومدار برسات
 تي نه پر سالياني ٻوڏ تي آهي. آبهوا ۽ زمين جي
 خيال کان ٻنهي ملڪن اندر نباتات ۽ حيوانات
 جي جيتري هڪجهڙائي آهي، تيترو فرق ناهي.
 گو سنڌ وائي موٽر رستي سوئيز کان قاهري ۽
 اتان نيل ڊيلٽا جو ڪجهه ڀاڱو لٽاڙي، لڀا جي
 ريگستان اندر ويندو، ته کيس منزل بمرزل ايتري
 مشابهت ڏسڻ ۾ ايندي، جو هو سمجهندو ته

ريل تي ڪراچيءَ کان حيدرآباد رستي مارواڙ ڀيو
وڃان. البت کيس نيل ڊيلٽا کان مٿي وارو تر
سندو ماڻھو جي ڀيٽ ۾ ڪجهه سوڙهو لڳندو:
۽ حقيقت به اها ئي آهي. حيدرآباد جي ويڪرائي
ڦاڪ کان مٿي ٽن سون ميلن تائين درياھ سان
گوني ڪنڊ ٺاهيندي. ڪيتريون به ماڻھون ڪيون، ته
ڪٿي به سندو ماڻھو جي ويڪر سٺ ميلن کان
گهٽ نه ملندي.

اباسين سڀا ب د ڪونر وھڙيت د وٽپور ولسوالۍ
په يوه روشن فڪره پښتنه ڪورنى ڪي له نن نه ۲۵
ڪاله مخڪي دي نري ته سترگي پرانيستي. ڪله
چي افغانان جگرو وڃيل او دي ته بي ار ڪرل؛
خو د سر پنا لپاره له هېواده بهر ڪه ر شي. د
سڀا ب پد رهم دي ته ار شو چي ڪاوندي هېواد
پاڪستان ته ڪبه وڪري. د ورڪتوب خاپوري بي بي

هکته وکړې او له هغې وروسته، يې پلار د يو
ښه را تګونکي د جوړولو په خاطر په يو ښونځي
کې ورته داخله واخيسته. کله چې د ښونځي له
لومړي پړاوه ووت يعنې د منځي ښونځي يې پيل
شو. ورسره يې په ښونځي کې د معارف پېژندې،
ستاينې، او داسې نورې ترانې، نعتونه او د نورو
شاعرانو شعرونه به يې د سټيج په سر ويلې.
کله نا کله به يې د سټيج نطاقي هم کوله، چې
د ښې کارکردګي له امله يې ښوونکوي د يو تکړه
او با استعداد شاګر په سترګو ورته کتل. د ورځو
په تېرېدو سره اباسين سېلاب په د ترانې په
ګروپ کې له پرمختګ وکړ، د ترانې سرتيم او
له هغې وروسته د ټول سټيج کنټرولونکي او
جوړونکي شو. له هغه وخته يې دې شعر له
لوستلو سره ډېره مينه پېدا شوه، د ډېرو ښاغلو

شاعرانو شعرونه به يې لوستل او خوند به يې ترې
 اخيسته. په همدې ترتيب يې ښونځی تر دولسم
 ټولگي پورې ورساوه او د فراغت سند يې تر ۱۹۸۰
 کال کله چې بېرته خپل گران هېواد افغانستان
 ته را ستانه شول، د پخوا په څېر يې له شعر او
 شاعرې سره مينه وه، د سندرو اورېدلو ته به يې
 هم ډېر وخت ورکاوه. د وخت په تېرېدو سره يې
 په رسنيو کې کار پيل کړ. د نورو کارنو ترڅنگ يې
 ځينې تفريحي خپرونې او ورسره يې د شعرونو
 په ديکټومه کولو کې هم ونډه اخيسته. د شعر
 په ديکټومه کولو کې ډېره ښه وړتيا لري. خدای
 ج ورته د ښې څېرې سره ښکلې ځواني او ښکلې
 اواز هم ورکړی، چې د اواز او ليدلو مينه والو يې
 خورا زيات دي. له همدې حايه وو چې د شعر
 او شاعرې ډگر ته يې را ودانگل، ډېرې شعرونه

او غزلې يې وليکلې، خو په وينا يې زړه يې پرې
اوبه نه دې خښلې، خو يې د کتاب چاپلو لپاره
انتخاب کړي. خو اراده لري چې په راتلونکي کې
به ضرور چاپ شوي اثار ولري، يوازې دومره وخت
پاتې چې خپل شعرونه د شعر په ټگر کې وتلي
او تل شاعرانو او استادانو ته وښايي. د هغوي
د خوښې مطابق به انتخاب کوي، لوستونکو او
مینه والو ته به يې وړاندې کوي. د تگويزون
په پرده ډېر ځله د شعر په ديکومه کولو، او
نورو تفريحي خپرونو په وړاندې کولو سره ليدل
شوی. له اکت کارې سره يې ځانگړې مينه وه،
چې دې مينې او علاقه تر دې را ورساوه، چې
بايد په راتلونکي کې په فلمونو او ډرامو کې
هم کار پيل کړي، او فعاله ونډه پکې واخلي. له
فلمي ستورو او د هغوي له حرکتونو سره يې زړه

پورې توب خورا زيات وو. همېشه به يې هڅه
 كوله له ځانه سره داسې اکتونه وكړي، خو په
 دې مطمئن شي، چې كوله ي شي په فلمونو او
 ډرامو كې هم كارو كړي، ليدونكو او ننداره كونكو
 ته ځان د يو تكړه اکت په بڼه رو وپېژني نه يوازې
 فلمونو او سريالونو سره مينه يې وه ورسره د
 روانو حالتو انځورونو هم دې ته و ھاڅاوه، چې
 باهڅه د فلمي حركاتو په لوبولو سره هېوادو
 الوته د وخت انځورنه روښانه كړي او د خدښي
 كړې چارې يې ورته په گوته كړي. سېلاب له دې
 وروسته په پېښور كې د په دوه ډرامو كې كار وكړ،
 دا چې د كار كولو او شوټينگ پايلې يې تر ډېره
 ورته مثبتې وې، د ليدونكو لخوا ورته د ستاينې
 صحنه څرگنده شوه، ښه به جورت سره يې وويل
 چې زه به نور د فلم په جوړولو كې هېڅ ځنډ

نه کوم. د مله او سوره په نامه يې په دوه
 ټکويوني سريالونو کې کار کړی. په ليدو يې په
 مينه والو کې خورا زيات والې را غلې. له دې
 وروسته يې د ښه کار په پايله دا ورته څرگنده شوه
 چې اوس کوهې شي په هر ډول فلم کې هره
 صحنه چې ورک ول کېږي په برياليتوب سره يې
 تر سره کړي. نه يوازې دا چې په سمه توگه به
 يې ترسره کړې وي. ورسره به د مينه والو لخوا
 ډېر وستايل شي. اباسين سېلېب وايي تر اوسه
 د افغانستان د سينمايي فلمونو لپاره هېڅ کار
 نه دی شوې. سېلېب هيله لري خو په را ټکونکي
 کې د خپل هېواد سينما ته هم پام وکړي. خو د
 نور هېوادونو په شان زمونږ د فلم هنر هم وده
 وکړي. اباسين سېلېب چې غواړي يو تکړه او
 مشهور فلمي ستوری شي، د ټکويوني سريالونو

سره زیاته علقه لري چې پکې ولوبېږي. په سینمائي فلمونو کې لوبېدل خو ورته د خوب ریشتیا کېدل ښکاري او هڅه کوي، خو په هر قیمت چې وي په سینمائي فلم کې د یو غوره اکتړ په بڼه کار وکړي. په را تګونکي نژدې وخت کې به په دې وتوانېږي چې د افغانستان لپاره هم سینمائي فلمونه جوړ کړي. سېلاب په دې هڅه کې دی چې څنگه وکولای شي، د افغانستان سینما ته وده ورکړي. او په را تګونکي کې په افغانستان کې د ښه سینمائي فلمونو ننداره کول پیل او ډېر مینه والو را پیدا کړي. د نومړي د خوښې فلموي ستوري په هندي فلمونو کې شاروخان او په پښتو فلمونو کې، جهانگیر خان په ګوته کوي. د هغوی ټول اګتونه ورته په زړه پورې دي، کله به چې نوی فلم را شي د دوی په

خاطر يې ضرور گوري، خوند او پند ترې اخلي. او
 کوټه ي شي په ډېر کم وخت حتی په يوځل لیدو
 هم د دوی تقلید له ځانه سره وکړي. خو اباسين
 سېد ب وايي. دا يې يو لوی ارمان دی چې په
 فلمي نړۍ کې د ستوري په شان وځلېږي او مینه
 وال يې د اوس په پرتله ډېر زیات شي. ورسره
 د تمثيل په بار کې هم ډېره خوشبینې سېي او
 وايي: که وشول په را تګونکي وخت کې به د خپل
 تمثيل کولو ته ډېر وخت وکړي. سېد ب اوس
 په شمشاد تګويزیون کې ځينې تفرحي خپرونې
 په مخ وړي، چې زیاته برخه يې په کې د تمثيل
 کول دي، او دی هم له تمثيل کولو سره ډېره
 مینه لري، د داسې تمثيل کولو وړتیا لري چې
 ډېرې تمثيل کونکي او د د تمثيل مینه وال به
 يې ځای ونه نیسي. په اوس وختو کې يې ډېر

وخت تمثيل ته ورکړی. نه یوازې تمثيل او فلم
 جوړلو سره مینه او علاقه لري، ورسره د گڼ
 شمېر شاعرانو ښکلي نظمونه غزلې او شعرونه
 هم دېکومه کوي، چې په دې سره یې له د اواز
 مینه والو په څو برابره زیات شوي، تل هڅه کوي
 داسې انتخاب وکړي، چې له احساس ډک پیغام
 ولري، تر ډېره یې خلک خوښ کړي، لومړۍ پرې
 د ده او بیا د اورېدونکو او مینه والو زړه پرې
 اوبه وڅښي. د شعر په ټوله مانا، ترڅ او ډیزاین
 غور کوي. ښه په شوق یې له ځانه سره په څو
 څو ځله تکراروي، کله چې په دې وپوهېږي چې
 اوس یې اورېدونکي د زړه له تکه خوښوي، یو
 ډول اثر پرې کوټی شي. مخکې له دې چې
 انتخاب یې کړي، له هغه شاعرانو ملگرو سره
 پرې مشورې کوي، چې په شعر او شعاري ډېر

ښه پوهېږي. د هغوی په انتخاب او بیا یې د
 ویلو ترڅ په خپله روته برابروي. په داسې انداز
 یې وايي لکه څرنگه چې د شعر له لوستلو سره
 ښايي. ډېر زیات شعرونه یې دېکومه کړي، چې
 اختر په نامه دېکومه کړی شوی شعر یې ډېر
 زړه جذبونکی، او د دې د ښې وړتیا ثابونکی دی.
 د دې شعر دېکومې په مینه والو او اورېدونکو
 څه بیل شان اغېز وکړ. ډېرېو خلکو د یو رېښتني
 صحنې لیدل انځورول، او خورا مینه یې ورسره
 پېده کړه. دېته ورته ډېر نور شعرونه یې هم په
 ډېر لوړ او مناسب انداز سره دېکومه کړي، چې
 د هر یو خوند یې د یو بل په پرتله زیات دی. د
 خلکو په زړونو کې یې ځای نیولی او د بیا ځل
 اورېدو لېوالتیا یې ښيي. همدا دی چې ډېری
 شاعران د افغانستان جنگ له اباسین نه مشر

گني او بيا وايي چې: دی په ښه طريقه کوهۍ شي. د تېرو بډامنو وختونو انځورنه مينه والو ته په شه شان سره وړاندې کړي. دا ورته ښايي چې دغې ناخوالو افغانان څنگه کړولي. ورسره دا هم ورته ښايي. چې څنگه کوهۍ شو دې جنگ جگړو ته د پای ټکی کېږدو. او سوله را ولي. لکه مخکې چې مو يادونه وکړه. اباسين سېلېب هم فلمي ستوری دی ورسره يو تکړه سندرغاړی هم دی. د سندرو ويلو پوره وړتيا لري؛ خو دا چې تر اوسه يې ډېرې کمې سندرې ويلي. علت يې د وخت نشتوالو ښي. دا چې په رسنيو کې هم کارکوي ورسره شاعر او ډېکومه کونکی هم دی. نه شي کوهۍ په يو وخت کې ټول کارونه سرته ورسوي. که څه هم محلوښت به يې ورته جوړ کړی وي. خو وايي چې د رسمي چارو د زياتېدو

له امله د سندرو ويلو ته هس رسي نه شي
 كوهي. خوان شاعر طاهر شرر صاږي يو ښكلي
 غزل يې په خپل خوږ اواز او د موسيقي په ساز
 او سرور سره، پوښلي اورېدونكو ته وړاندې كړه.
 د سندرو په هنر كې همدا سندره وه چې سپلېب
 يې په يو ستر شهرت ونازاوه. دا غزل چې شرر
 صيب: په كوم انداز ليكلي او څه انځور يې پكې
 نغښتي، سپلېب بيا اورېدونكو ته داسې روښان
 كړي، چې په همغه انداز چې شاعر به غوښتل
 زمزمه كړي. چې مطلبه يې داسې ده، خواني دې
 رانه وخوړه لونه خوانيمرگه غنم غوندي رېږي
 مې رنګه بنگه خوانيمرگه كله چې خلكو دا سندره
 واورېده په زړه كې يې د اباسين سپلېب د دې
 هنر د پرمختګ لپاره هېلې زياتې شوې، داسې را
 تونكي يې ورته انتخاباوه چې نوموړي به په ډېرو

سندر غارو كې د غوره سندرغاړي لقب خپل كړي.
 شاعران او هنر مندان يې د دې لومړي قدم په
 اخيستو ډاډ وركوي، كه دى ٤٠ د خپل دې هنر
 ته وخت وركړي، يې له شكه چې هنر به يې وده
 كوي، پرمختگ به كوي. او خپلو اهدافو ته په ډېر
 ژر ورسېږي، هڅه خوب چې يې د دې هنر په اړه
 ليدلى وي، تر ډېره به يې تعبير ته ورنژدې شي،
 حتى پوره به شي. اباسين سپل ٢٥ كاله عمر
 لري، اوس ٤٠ نوى خوان دى، واده يې نه دى كړى؛
 خو بيا هم په خپل هنر كې د پرمختگ لپاره يې
 پلار او وروڼه ډاډگېر نه وركوي او تشويقوي يې.
 نه ژرؤز ملگلتتميزنك ئېسل نه ننه نژى بايرمى،
 ته بدئت بايرمى، نه مگهك بايرمى، ته نههريكهت
 بايرمى، نه ده بديات - سه نئت بايرمى قاتارلق
 كۆپ مهنه لك مه ده نديت بايرمى بولوش سؤپتى

بىلەن، ئەڭ قەدىمىي ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ھادىسىسى
ھېسابلىنىدۇ. ئۇ دۇنيادا ۱ مىلادى، قۇربان ھېيت،
چاغان قاتارىدا سانلىدىغان تۆت چوڭ بايرامنىڭ
بىرىدۇر.

نەۋرۇز بايرىمىنىڭ ئىران ۋە تۇران دىيارلىرىدا
يېڭى يىل بايرىمى سۈپىتىدە ئۆتكۈزۈلۈۋاتقىنىغا
2600 يىلدىن ئاشقان بولۇپ، بۇ بايرامنى ئۆتكۈزىدىغان
مىللەتكەرنىڭ نوپۇسى ھازىر 400 مىليوندىن ئاشىدۇ.
نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتكەردە شەكىللەنگەن
نورۇز مەدەنىيىتى ئاشۇ مىللەتكەرنىڭ ماددىي
مەدەنىيلىك بىلەن مەنىۋى مەدەنىيلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا
تۈرتكە بولۇپ كەلمەكتە.

ئېلىمىزدە قەدىمىي ۋە ئەنئەنىۋى مىللىي بايراملارنىڭ
بىرى بولغان نورۇز بايرىمىنى ئۆتكۈزۈش ئۇيغۇر،

قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تاتار، تاجىك قاتارلىق قەدىمىي
مىللەتلەرگە ئورتاقتۇر.

ئەجدادلىرىمىز قۇياش ئېتىقادچىلىقى دەۋرىدە،
«قۇياش ھارۋىدا ئولتۇرغان ئىدۇ»^۱. بىزگە كۆرۈنىدىغىنى
ھارۋىنىڭ چاقى. ئىدۇ ھە كۈندۈزى ئاسماندا مېڭىپ
يەرنى يورۇتسا، كېچىسى يەرنىڭ تېگى بىلەن يەرنىڭ
يەنە بىر چېتىگە ئۆتدۇ. ئۇ يەرتېگىدىن ئۆتكۈچە
جىن - ئالۋاستىلار بىلەن ئېلىشىپ، جەڭ قىلىدۇ
«دېگەن ئەپسانىگە ئىشەنگەن ۋە كېچىسى گۈلخان
يېقىپ، قۇياشنىڭ كۆتۈرۈلۈشىنى تىلەپ گۈلخاننى
دائىرە قىلىپ ئۇسسۇل ئويناپ، ئىبادەت قىلغان.
كېيىن ئىبادەت ۋاقتىنى تەدرىجىي قىسقارتىپ،
3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى، يەنى كېچە بىلەن كۈندۈز
تەڭلىشىدىغان كۈنگە توغرىلىغان. شۇنىڭ بىلەن،
ئەنئەنىۋى نورۇز بايرىمى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز يېڭى يىل بايرىمىدۇر. ئەجدادلىرىمىز نورۇزنى
 قۇتقۇق كۈن، دەپ بىلىپ، زور تەنتەنە بىلەن ئۆتكۈزۈشكە
 ئادەتلەنگەن. نورۇزنىڭ كىرىش ۋاقتى شەمسىيە
 كالىندارى بويىچە يىل ئاخىرلىشىپ، يېڭى يىل
 كىرگەن كۈنگە، مىلادى كالىندارى بويىچە 3 -
 ئاينىڭ 21 - كۈنى، يەنى، كۈن بىلەن تۈن تەڭلەشكەن
 كۈنگە توغرا كېلىدۇ. شۇڭا، ئەجدادلىرىمىز بۇ
 كۈننى يىل بېشى قىلىپ تاللاپ، ئۇنىڭغا نورۇز
 (يېڭى كۈن، يىل يېڭىلىغان كۈن)، دەپ ئات قويغان.
 نەۋرۇز ئەنئەنە بايرىمىدۇر. كىشىلەر باھار پەسلىگە
 ئۆلىشىپ، ئوۋغا چىقىش، مال - ۋارانلىرىنى كۆكلەمگە
 كۆچۈرۈش، تېرىقچىلىققا كىرىشىشتىن ئاۋۋال ئىش
 - ئوقىتىگە ئوڭۇشلۇق، بەرىكەت، تۇرمۇشىغا ئاسايىشلىق،
 بەخت تىلەپ بۇ بايرامنى تەنتەنلىك ئۆتكۈزۈشكە
 ئادەتلەنگەن.

نەۋرۇز تەبىئەت ۋە گۈزەللىك بايرىمىدۇر. بۇ تەبىئەت
قىشلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ جانلىنىشقا باشلىغان،
ئىگىز سۈيى ئېقىپ تاغ - ئېدىرلەردە دەل - دەرەخلەر
كۆكرىشكە باشلىغان، كىشىلەرگە يېڭى ھاياتلىق
ئۈمىدى بەخش ئېتىلگەن مەزگىلدۇر. شۇڭا، نورۇز
بايرىمى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە تەبىئەتتىن زوقلىنىش،
تەبىئەتنى سۆيۈش، تەبىئەتنى گۈزەللەشتۈرۈش
ئۈچۈن ئەتىيازلىق كۆچەت تىكىپ ئورمان بىنا
قىلىش ئادىتى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز ئەمگەك بايرىمىدۇر. نورۇزدا ئاۋام سەپەرۋەر
قىلىنىپ، ئېتىز - ئېرىقلەردە باغلار، يوللار، ھويلا -
ئاراملار تۈزەشتۈرۈلىدۇ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا
تۇتۇش قىلىنىپ، ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى ئەۋجىگە
چىقىدۇ.

نەۋرۇز تەنھەرىكەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى كىشى

مەيدانلاردا پەلۋانلار چېلىشىشقا چۈشۈپ، ئۆزلىرىنىڭ
 باتۇرلۇقى ۋە مەردلىكىنى سىندىسا، دالىلدارلار چەۋەندازلار
 بەيگە، ئوغداق تارتىلىشقا چۈشۈپ، ئۇچقۇر ئاتلىرىنى
 كۆز - كۆز قىلىشىدۇ؛ دارۋازلار مۇئەللىق قە تارتىلغان
 دارغا چىقىپ، ماھارەت كۆرسەتسە، باقمىچىلار
 ياكى يۇرت كائىناتلىرى قوچقار، خوراز ۋە كىلىك
 سوقۇشتۇرۇش، ئىت تالەشتۈرۈش قاتارلىق جاندارلار
 ئويۇنلىرىنى ئويۇشتۇرۇپ، ئاۋامنىڭ كۆڭلىنى ئاچىدۇ.
 نورۇز ئەدەبىيات - سەنئەت بايرىمىدۇر. نورۇز
 كۈنى يەتتە ياشتىن يەتمەش ياشقىچە بولغانلارنىڭ
 مەھمەسى بايراملىق كىيىملىرىنى كىيىش، يۇرت
 - مەھەللە بويىچە قوزغىلىپ، مەنزىرىلىك جايلاردا
 نورۇزغا ئاتاپ تەييارلىغان مەرخىل ئويۇنلارنى
 ئوينىيدۇ. شائىرلەر نورۇزنامىلەرنى ئوقۇشۇپ،
 مۇتائىسە قىلىشىدۇ. ئەلنەغمىچىلەر «ئون ئىككى

مۇقام» كۈيلىرى، خەلق ناخشىلىرىنى ياڭرىتىپ،
سەھرا - دالىنى بايرام خۇشاللىقىغا چۆمدۈرىدۇ.
بۇنداق چاغدا ردا ئۇسسۇل ئوينىمايدىغانلىكى
ئادەم بەس - بەستە ئۇسسۇلغا چۈشۈپ، سورۇننىڭ
كەيپىياتىنى ئەۋجىگە كۆتۈرىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە نورۇز ئامان - ئېسەنلىكىنى، ساھەمەنلىكىنى،
مەمۇرىيلىق، ئاسايدىشلىقنى، ئىناقلىق، ئۆملۈكنى
تەشەببۇس قىلىدىغان، ماھىر چەۋەندازلارنى، ئىلھامى
قايناپ تۇرىدىغان شائىر - قوشاقچىلارنى تاللايدىغان،
باھالەيدىغان، ناخشا - مۇزىكا، ئۇسسۇل ۋە قىزىقچىلىقلار
بىلەن كۆڭۈل ئاچىدىغان، يېڭىلىقلارنى كۆرەك
قىلىدىغان، مۇقىملىقنى قوغداپ، ۋەتەنپەرۋەرلىكىنى
ئۇرغىتىدىغان، كىشىلەرنى ئىلىم - مەرىپەتكە ئۈندەپ،
ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىشقا يېتەكلەيدىغان،
يىل بېشىدا خۇشاللىق بىلەن كۈچ - ئىلھام توپلاپ،

ئۇشقا پۇختا ئاتلىنىدىغان خاسىيەتلىك كۈن بولۇپ
قالدى.

ئەنئەنىلەردىن قارىغاندا، بۇ بايرامنىڭ ۋاقتى ئىككى
ھەپتە، يەنى، 15 كۈن قىلىپ بەلگىلەنگەن. ھازىر
كۆپرەك رايونلاردا ئۈچ كۈن ھېسابىدا ئۆتكۈزۈلۈۋاتىدۇ.

19 - ئەسىردىلەك ياۋروپا ئالىملىرى تەرىپىدىن "يىپەك
يولى" دەپ ئاتىلىشقا باشلىغان. ھازىر شۇنداق
دەپ ئاتىلىش ئادەتكە ئايلانغان، قەدىمكى چاغدا
ئاسىيا بىلەن ياۋروپا ئارىسىدىكى قۇرۇقلۇق قاتناش
يولى ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. مانا شۇ يول
توغرىسىدا قەدىمكى چاغدىلەك جۇڭگو تارىخچىلىرى
ۋە يۇنان روما ئالىملىرى مەلۇمات بەرگەن.

سىماچىيەن (مىلادىدىن 145 - يىل بۇرۇن تۇغۇلغان
) "تارىخى خاتىرىلەر" ناملىق ئەسىرىنىڭ "پەرغانە

مەققىدە قىسسە" ۋە سەنگو (مىلادىنىڭ 32 -
يىلى تۇغۇلۇپ 92 - يىلى ئۆلگەن) "خەن سۇكەلىسى
يىلنامىسى غەربىي رايون مەققىدە قىسسە" بابلىرىنى
يازغاندا مىلادىدىن ئىككى ئەسىر بۇرۇن غەربىي
رايونغا ئىككى قېتىم كېلىپ كەتكەن (مىلادىدىن
130 يىل بىر قېتىم ، مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن
بىر قېتىم) مەشھۇر سەياھ ۋە دىپلومات جاڭ
چيەننىڭ خەن سۇكەلىسىنىڭ (مىلادىدىن 207
يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 220 -
يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) پادىشاھى خەن ۋۇدىغا
(مىلادىدىن 140 يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن
87 يىل بۇرۇنقى چاغىچە پادىشاھ بولغان)
غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ ئەھۋالى مەققىدە
بەرگەن مەلۇماتىدىن پايدىلانغان. جۇڭگونىڭ
ئەنە شۇ قەدىمكى تارىخى يىلنامىلىرىغا ئاساسلانغاندا

، دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان خەلقئارا
قۇرۇقلۇق قاتناش يولى جەنۇبىي ۋە شىمالىي يول
دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. قەدىمكى چاغدا شەرقى
ئاسىيادىكى ئەڭ چوڭ دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولغان
جۇڭگونىڭ پايتەختى چاڭئەن (ھازىرقى شىئەن
)دىن غەربتىكى روما ئېمپىرىيىسىگە بارىدىغان
يول گەنسۇدىكى خېشى كارىدۇرى ئارقىلىق داشاتا
(دۇڭخۇاڭ) غا ئېلىپ كېلىدۇ. داشاتادىن غەربكە
قاراپ ماڭغاندا ، يول ئىككى ئاچىغا بۆلۈنىدۇ.بۇ
ئاچا يولنىڭ بىرى داشاتانىڭ غەربىي شىمالىدىكى
لوۋەن ئارقىلىق لوپنورغا ئۆتۈپ قارا قۇرۇم تىزمىلىرىنى
بويلاپ خوتەنگە بارىدۇ. خوتەندىن چىقىپ غەربىي
شىمالغا قاراپ ماڭغاندا ياركەندكە بارىدۇ. ئاندىن
كېيىن پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ئافغانىستاندىكى
بەدەخشان ئارقىلىق ئامۇ ۋادىسىغا بارىدۇ.بۇ يەردىن

غەرىپكە قاراپ ماڭغاندا ئىران ، ئىراق ئارقىلىق
يۇنانىستانغا بارغىلى بولىدۇ. مانا شۇ يول جەنۇبىي
يول دەپ ئاتىلىدۇ.

داشاتادىن غەرىپكە قاراپ ماڭغاندا ئىككى ئاچىغا
بۆلۈنگەن يولنىڭ يەنە بىرى ئوۋەننىڭ شىمالىدىن
ئۆتۈپ قۇمۇلغا ئېلىپ بارىدۇ. ئاندىن كېيىن قۇمۇلدىن
تۇرپانغا ئۆتۈپ تىڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي تىزمىسىنى
بويلاپ غەرىپكە ماڭغاندا قارا شەھەر ، كۇچار
، ئاقسۇ ئارقىلىق قەشقەرگە بارىدۇ. قەشقەردىن
چىقىپ غەرىپكە ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ
پەرغانە ، سوغدى ، خارەزمى (ھازىرقى سوۋېت
ئىتتىپاقىدىكى ئۆزبېكىستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتىدە)
ئارقىلىق ئاۋەندەرمەنلىكتىگە (كاسپى دېڭىزىنىڭ
غەربىي شىمالىدا) بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ، جەنۇبقا
قاراپ مېڭىپ ئىرانغا ئۆتۈپ غەرىپكە بۇرۇلۇپ

ماڭغاندا مەسۇپونامىيە (ئىراقتىكى دىجلى ۋە فىرات
ۋادىسى) ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارىدۇ. بۇ يول
- شىمالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. مانا شۇ يۇقىرىدا
تىلغا ئېلىنغان يوللارنىڭ ئاساسى تۈگۈنلىرى ھەندە
دەۋرىدىن تارتىپ (مەلەددىن بىرنەچچە ئەسىر
بۇرۇن) ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ قېرىنداشلىرى ياشايدىغان
رايونلاردا (تارىم ئويمانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا
، غەربىي ئاسىيادا) ئىدى. ئوچۇقراق ئېيتقاندا
، ئاسىيانىڭ شەرقىدىكى دۆلەتلەر (چاۋشيەن ،
جۇڭگو) بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلىرىنى
(ئىقتىسادى ، مەدەنىي ، سىياسىي ئالاقىلارنى)
باغلايدىغان خەلقئارا سودا يولىغا ھەندە ،
تۈركلەر ، ئۇيغۇرلار ھۆكۈمران بولۇپ كەلگەن.
خەلقئارا سودا يولىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قولغا
كەلتۈرۈش ئۈچۈن جۇڭگو بىلەن ھەندە ئارىسىدا

، تۈركلەر بىلەن ئىران ئارىسىدا ، ئۇيغۇرلار بىلەن
تەبەت خانلىقى ئارىسىدا ئۇرۇشلار يۈز بەرگەن.
چۈنكى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى قاتناش
يولغا قايسى دۆلەت ھۆكۈمران بولسا شۇ دۆلەت
خەلقئارا سودىدىن نۇرغۇن پايدىنى قولغا كىرگۈزگەندىن
تاشقىرى ، سىياسى جەھەتتە ئۆزىنىڭ تەسىرىنى
ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپاغا ئۆتكۈزۈشتە شۇ خەلقئارا
يول ئارقىلىق ئۆز مەقسىتىگە يېتەتتى. يۇنان يازغۇچىلىرى
ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قۇرۇقلۇق
يولى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىشكە ئەھمىيەت
بەرگەن. شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئەڭ قەدىمكى
چاغدىن باشلاپ خوتەننىڭ يىپەك ماللىرى (مىلادىدىن
4 ئەسىر بۇرۇن) ئىچكى ئۆلكىلەردىن چىقىدىغان
يىپەك ماللىرى (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) يۇنانىستانغا
، روماغا ئېلىپ بېرىلاتتى. رومالىقلار بارغانسېرى

يىپەك مالىكىنى ئومۇميۈزلۈك ئىشلىتىدىغان بولدى.
شۇ سەۋەبتىن مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان
يۇنانلىق چوڭ سودىگەر مائىسىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيالىقلاردىن
يالىلپ ئالغان سودا گۇماشتىلىرى خەلقئارا سودا
يولىنى تەكشۈرۈپ چىققان.

يۇنان يازغۇچىسى مارتىيۇس (مىلادىنىڭ بىرىنچى
ئەسىرىدە ياشىغان) يازغان ئەسىرىدە مائىس ئىگىلىگەن
ماتېريالدىن پايدىلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى
خەلقئارا سودا يولىنى تونۇشتۇرغان. يۇناننىڭ
مەشھۇر جۇغراپىيە ئالىمى كىلەۋدى پتولمى
(مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرىدە ياشىغان) ماريىنوس
بەرگەن مەلۇماتقا ئاساسلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا
ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تۆۋەندىكىچە
كۆرسەتكەندىكى : پتولمىنىڭ كۆرسىتىشىچە بۇ
يول ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىن باشلىنىپ

سۈرىيە ، ئىراق (مىسوپوتامىيە ۋادىسى) ئىران ،
ئافغانىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن
شىمالغا بۇرۇلۇپ تاش مۇنار (بۇ تاش مۇنار تاغلىرىدىن
ئالەي ۋادىسىغا چىقىش جايىدا بولسا كېرەك)
دىن ئۆتۈپ سىرىسلىك رىئىل (يۇنانچە سۆز بولۇپ ،
يىپەك ئېلى دېگەن بولىدۇ) گە (تارىم ئويمانلىقى)
ئېلىپ بارىدۇ. يۇنان ئالىمى پىتولمىنىڭ مەلۇماتى
جۇڭگو تارىخچىلىرىنىڭ "جەنۇبىي يول" دەپ ئاتىغان
يولىغا توغرا كېلىدۇ. يۇقىرىدىكى مەلۇماتلار
مىھنەت دەۋرىدە (مىلادىدىن 240 يىل بۇرۇنقى
چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 216 - يىلىغىچە داۋام
قىلغان) جۇڭگو ۋە يۇنان يازغۇچىلىرىنىڭ بەرگەن
مەلۇماتى.

تۈرك خانلىقى دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 552 - يىلىدىن
745 - يىلىغىچە) شەرقتىن غەربكە بارىدىغان خەلقئارا

سودا يولى توغرىسىدا جۇڭگونىڭ "سۈي سۈكەلىسى
يىلنامىسى ، پىچۇي مەققىدە قىسسە" دېمۇ مەلۇمات
بېرىلگەن. شۇ يىلنامىغا كۆرە دۇنيانىڭ شەرقىدىن
غەربىگە بارىدىغان يول ئۈچ تارماقتىن ئىبارەت.
بۇ مەقتە يىلنامىدا مۇنداق مەلۇمات بېرىلگەن :
سۈي سۈكەلىسى (مىلادىنىڭ 504 - يىلىدىن
612 - يىلىغىچە) ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ پادىشاھى
ياڭدېنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 605 - يىلىدىن
618 - يىلىغىچە) غەربىي رايوندىكى دۆلەتكەرنىڭ
سودا ئەلچىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى ھازىرقى گەنسۇدىكى
چاڭئىغا كېلىپ جۇڭگو بىلەن سودا ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەن.
مانا شۇ مۇھىم ئەھۋالنى ھېسابقا ئالغان ياڭدې
پىچۇي ئاتلىق كىشىنى جۇڭگو تەرەپنىڭ سودا
ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىپ تەيىن قىلغان. پىچۇي
چاڭئىغا كەلگەن چەت ئەل سودىگەرلىرى بىلەن

بولدىغان مۇئامىلىدىن پايدىلىنىپ غەربىي رايوندىكى
(تارىمىدىن ئالغاندا ئوتتۇرا ئاسىيانى ، كەڭ مەنىدىن
ئالغاندا شەرقىي تۈركىستاندىن تارتىپ ياۋروپاغىچە
بولغان جايدىكى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) دۆلەتكەردە
ياشايدىغان خەلقلەرنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى ئۇلارنىڭ
دۆلىتىدىكى يوللار ، تاغلار ، دەريالار ، خەتەرلىك
ئۆتكەللەر (يول ئۆتكەللىرى) توغرىسىدا مەمۇرىي
توپلىغان. پىچۇي توپلىغان ماتېرىياللىرىغا ئاساسلىنىپ
"غەربىي رايوندىكى دۆلەتكەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق
ئۈچ جىلدلىق ئەسەر يازغان. مانا شۇ ئەسەردە
مۇنداق دىيىلگەن : "داشاتادىن غەربكە قاراپ
مېڭىپ كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا كىرىشىدە ئۈچ
يول بار... بۇ يوللارنىڭ بىرى شامالى يول دەپ
ئاتىلىدۇ. بۇ يول قۇمۇل ، بارىكۆل ، تۇراھەن (ئۇيغۇرلار
كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ياشايدىغان جايدىكى (قۇمۇلنىڭ

غەربىدىن تارتىپ ئېلى ۋادىسىغىچە بولغان جايدىن
كۆزدە تۇتۇلىدۇ. (ئۇ) ئارقىلىق تۈرك خانلىقىنىڭ
ئوردىسىغا (غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ تاكەس دەرياسى
بويىدىكى ئوردىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئۇ) ئېلىپ
بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا
چۇ دەرياسىدىن ئۆتۈپ شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىگە
، كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يولدا رىڭ
يەنە بىرى ئوتتۇرا يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول -
تۇرپان ، قاراشەھەر ، كۇچار ، قەشقەر ئارقىلىق
ئۆتىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە قاراپ ماڭغاندا
پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە ، تاشكەنت ،
سەمەرقەنت ، كىيېۋ ، بۇخارا ، مەرۋىدىن ئۆتۈپ
ئىران ئارقىلىق كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ.
يولدا رىڭ يەنە بىرى جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ.
بۇ يول پىچان ، خوتەن ، قاغالىق ، تاشقورغاندىن

ئۆتۈپ پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ۋاخان (ئافغانىستاندا)
توخارىستان (ئافغانىستان) ، ئىدىتالىت (ھازىرقى
پاكىستان ، شىمالىي ھىندىستان) ، بامىيان (ئافغانىستاندا)
، كىبود (سەمەرقەنتنىڭ غەربىي شىمالىدا) ئارقىلىق
شىمالىي ھىندىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. بۇ يەردىن
غەربكە قاراپ يۈرگەندە كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا
بارغىلى بولىدۇ. بۇ ئۈچ يول بويىدىكى دۆلەتلەرنىڭ
ھەربىرىنىڭ ئۆزلىرى ماڭدىغان يوللىرى بولۇپ
، شىمالدىن جەنۇبقا قاتنايدۇ..... قۇمۇل ، تۇرپان
، پىچان غەربىي رايونغا بارىدىغان يوللارنىڭ دەرىۋازىسى
بولۇپ ، داشاتا بولسا ناھايىتى مۇھىم ئۆتكەل".
پىچۇي تەسۋىرلىگەن يوللار ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى
(552 - 745) خەلقئارا سودا يوللىرى بولۇپ ، بۇ
يوللار غەربدە شەرقىي روما ئىمپېرىيىسىنىڭ
پايتەختى كونستانتىنوپول (ھازىرقى ئىستانبۇل)

دىن تارتىپ شەرقتە كۈرىيىگچە (ھازىرقى چاۋشيەنگىچە)
بارىدىغان يول ئىدى. پىجۇينىڭ "غەربىي رېيۇندا
يېڭى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئەسىرىدە
خاتىرىلەنگەن شىمالىي ، ئوتتۇرا ، جەنۇبىي يول
دەپ ئاتالغان ئۈچ يولنىڭ ئاساسى لېنىنىسى ۋە
تۈگۈنلىرى بولغان رايونلار (كاسپى دېڭىزىنىڭ
شەرقى ۋە شىمالىي قىرغاقلىرىدىكى جايلار ،
ئوتتۇرا ئاسىيا ، ئافغانىستان ، تارىم ئويمانلىقى ،
جۇڭغار ئويمانلىقى) تۈرك خاقانلىقىنىڭ تېررىتورىيىسى
ئىچىدە بولۇپ ، شۇ چاغدىلا تۈركلەر خەلقئارا
سودا يولىنىڭ خوجايىنى ئىدى.

2. شەرق مەلىكىسى توغرىسىدا [تەھرىر]

يېقىنقى يىللاردىن بېرى بەزى ئالىملار (چەت
ئەل ئالىملىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) قەدىمكى خوتەننىڭ
يىپەك توقۇمىچىلىقى ھەققىدە مۇھىم يۈرگۈزگەندە

تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغان
ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" دەيدىغان رىۋايەتنى
كۆتۈرۈپ چىقىپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرىقىنى
شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) نىڭ ئېلىپ
كەلگەنلىكى ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خوتەندە پىلەنىڭ
يوق ئىكەنلىكىنى سۆزلەيدىغان بولۇپ قالدى. بۇ
رىۋايەتلەرنى راستقا ئايدەندۈرۈشقا ئۇرۇنۇۋاتقاندا ر
رەت قىلغىلى بولمايدىغان تارىخى پاكىتلاردىن
كۆز يۇمۇپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرىقىنى
مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى خوتەن خاقانى ۋىجاي
جاۋا (بۇ بۇددى دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان خوتەن
ئۇيغۇرلىرىنىڭ بوددىست تەسىرىدە ئىسمى بولسا
كېرەك) غا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ
كەلگەن ، شۇنىڭدىن كېيىن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقى
پەيدا بولغان دېيىلىدۇ.

ئۇەرنىڭ بىردىنبىر ئاساسلىنىدىغان دەسمايىسى
، جۇڭگو تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر بۇددىست شۇەنجاڭ
(مىلادىنىڭ 602 - يىلى تۇغۇلۇچ 667 - يىلى
ئۆلگەن) نىڭ "ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە سايىپەت
خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىدىكى شەرق مەلىكىسى
توغرىسىدىكى رىۋايەت.

شۇەنجاڭ ھىندو بۇددىزىمىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق
قىلىش ئۈچۈن ھىندىستانغا بېرىپ 19 يىل (مىلادىنىڭ
627 - يىلىدىن 645 - يىلىغىچە) تۇرغان. ئۇ
ئوياڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئوتتۇرا ئاسىيا
، ھىندىستاندا كۆرگەن - بىلگەن ، ئاڭلىغانلىرىغا
ئاساسلىنىپ "ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە سايىپەت
خاتىرىسى" دېگەن ئەسەرنى بىيەنجى دېگەن كىشىنىڭ
ياردىمى بىلەن تۈزۈپ چىققان .

"ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە سايىپەت خاتىرىسى"

ناملىق ئەسەرگە شۇەنجاڭنىڭ ئېيتىپ بېرىشى بويىچە
(رەننى . تىبەت رىۋايەتلىرى ئاساسىدا) خوتەن
خانى ۋىجايىا جاۋاغا ياتلىق بولغان شەرق مەلىكىسى
(جۇڭگو مەلىكىسى) خوتەنگە كېلىدىغان چاغدا
باش كىيىمنىڭ ئىچىگە پىلە قۇرتىنىڭ ئۇرۇقىنى
يوشۇرۇپ چېگرادىن ئۆتكەنمىش. چېگرادىكىلەر
مەلىكىنىڭ باش كىيىمنى تەكشۈرۈشكە جۈرئەت
قىلالمىغان. مەلىكە خوتەنگە كەلگەندىن كېيىن
پىلىنى ئۆستۈرگەن. بۇنى كۆرگەن ۋەزىرلەر خوتەن
خانغا: بۇ قۇرۇتلىرىنى كۆيدۈرۈۋېتەيلى ، بولمىسا
ئۇ ئەجدىرىغا ئايلىنىشى مۇمكىن ، دەيدۇ. ئەمما
مەلىكە پىلە قۇرۇتىنى يوشۇرۇن ھالدا بېقىپ ئۆستۈرۈپ
ئۇنىڭدىن چىققان يىپەكتىن شايى - دۇردۇن توقۇپ
، كىيىم - كېچەك تىكىپ كىيىپتۇ. بۇنى كۆرگەن
خوتەن خانى پىلە قۇرۇتىنى ئۆستۈرۈشكە يول قويۇپتۇ.

بۇ رىۋايەتنىڭ تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن
كەلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن مىلادىنىڭ
440 - يىلى خوتەن خانىغا ياتلىق قىلىنغان (بولغان)
شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) پىلە قۇرۇلتىنى
خوتەنگە ئېلىپ كېلىشتىن ئاز دېگەندە 800 يىل
بۇرۇن (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) خوتەندە يىپەك
توقۇمىچىلىقىنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىنى ، ياۋرۇپادىكى
رومالىقلارنىڭ خوتەندە توقۇلغان يىپەك مالىدەرنى
ئەتىۋالەپ ، ئۇنىڭدىن كىيىم - كېچەك كىيگەنلىكىنى
، شۇ چاغدا رىدا تېخى جۇڭگودىن چىقىدىغان يىپەك
مالدەرنى بىلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلارنى
كەلتۈرۈش ئارقىلىق "خوتەنگە پىلە قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى
شەرق مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن" دېگەن رىۋايەتنى
رەت قىلىش كېرەك.

ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" توغرىسىدىكى يالغان

رېۋايەتنى رەت قىلىش ئۈچۈن قەدىمكى چاغدا^۱ رى
رومالىقلارنىڭ جۇڭگونىڭ يىپەك ماللىرىنى تېخى
بىلمىگەن ۋە ئۇنى كۆرمىگەن چاغدا ، ئەڭ دەسلەپ
قايسى خەلقلەر توقىغان يىپەك ماللىرىنى بىلىدىغانلىقى
ۋە ئۇ ماللىرىدىن كىيىم - كېچەك كىيىملىرىنى
توغرىسىدا مەلۇمات بېرىش ناھايىتى مۇھىم مەسىلە.
قەدىمكى چاغدىكى يۇنان ۋە روما ئالىملىرىدىن
كىتئاس (مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن ئۆتكەن) ،
سىترا بون (مىلادىدىن 54 يىل بۇرۇن تۇغۇلۇپ
مىلادىنىڭ 24 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) ، خوبلىئوس
ۋىيگىلى مارۇ (مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن)
، روما تارىخچىسى فىلوروس (مىلادىنىڭ 50 -
يىللىرى ئۆتكەن) ، فىلىپپى (مىلادىنىڭ 23 -
يىلى تۇغۇلۇپ 79 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) ،
كىل^۱ۋدى پىتولمى (مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرلىرىدە

ئۆتكەن) قاتارلىقلار ئۆزلىرىنىڭ يازغان ئەسەرلىرىدە
تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرتىنى (خوتەننى
ئاساس قىلغان) يۇنان تىلىدا "سىرىسلىر دۆلىتى" (يىپەك
دۆلىتى) دەپ يېزىشقان.

ياۋرۇپالىقلاردىن تۇنجى قېتىم يىپەك دۆلىتى
("سىرىسلىر دۆلىتى") توغرىسىدا مەلۇمات بەرگەن.
يۇنان ئالىمى كىتئاس بولۇپ ، ئۇ مىلادىدىن
400 يىل بۇرۇن "سىرىسلىر دۆلىتى" دېگەن نامنى
تىلغا ئالغان.

يۇنان ئالىملىرىدىن سىتىرابون "ساياھەت خاتىرىسى"
ناملىق ئەسىرىنى يازغاندا (مىلادىدىن بىر ئەسىر
بۇرۇن) ئۇلۇغ ئىستىلاچى ئالىكاندىر ماكىدونىكى
(ئىسكەندەر زۇلقەرنەين)نىڭ مىلادىدىن 328
يىل بۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەن مەشھۇر سەركەردىسى
ئۇندىسكىر يىتوسىنىڭ خاتىرىسىدىن پايدىلانغان.

ھىندىستانغا كەلگەن ئۇندىسكرىيتوس ئۆزى يازغان
 خاتىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا يۇرتى بولغان تارىم
 ئويمانلىقىنى "سىرىسلى رەۋلىتى" ("يىپەك دۆلىتى")
 دەپ يازغان. "سىرىسلى رەۋلىتى" ("يىپەك دۆلىتى")
 توغرىسىدا يۇنان ۋە روما يازغۇچىلىرى ئىچىدىن
 ھىل، پىلىنى، مارىسىلىكسوس، پىتولمى قاتارلىقلارنىڭ
 بەرگەن مەلۇماتى بىرقەدەر تەپسىلىراق ۋە ئېنىقراق.
 روما يازغۇچىسى ھىل "ھىل دىنىڭ 50 - يىللىرى
 ئۆتكەن)، "ئاسىيانىڭ شەرقىدە ھىندىلار، سىرىسلىقلار
 ، سىتسىلىكلەر 3 ياشايدۇ. ھىندىلار بولسا جەنۇبتا
 ، سىتسىلىكلەر بولسا ئەڭ شىمالدا ، سىرىسلىقلار
 بولسا مانا شۇ ئىككىسىنىڭ (سىتسىلىكلەر بىلەن
 ھىندىلار - ئا) ئوتتۇرا قىسمىدا ياشايدۇ... سىرىسلىقلار
 دۇنيادا تىگىشى تېپىلمايدىغان سەمىمى ، سادىق
 ئادەملەر ، ئۇلار سودا ئىشلىرىغا ئۇستا بولۇپ ،

سودا قىلغاندا يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ.
 ماللىرىنى قۇملۇققا قويۇپ - قويۇپ كەينىنى
 قىلىپ تۇرىدۇ "[1] دەپ يازىدۇ. مىلەننىڭ سىرىسلىقلار
 توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى. ئەمەلىيەتكە دەلمۇدەل
 ئۇيغۇن كېلىدۇ. بۇنىڭدا ، دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان
 ئۈچ مۇھىم نۇقتا بار. (1) مىلەن ئېيتقاندا ،
 ئىستان سىرىسلىقلار (ئۇيغۇرلار - ئا) نىڭ يۇرتى
 تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان. [2]
 مىلەن "سىرىسلىقلار سودا قىلغاندا ، يۈزمۇيۈز
 تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. مالنى قۇملۇققا قويۇپ
 - قويۇپ ، كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ" دەيدۇ. بۇنداق
 ئەھۋال قەدىمكى چاغلاردا تۈركى خەلقلەردە
 ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن "تىلىز سۇدا" نى كۆرسىتىدۇ. [3]
 مىلەن "سىرىسلىقلار مالنى قۇملۇققا قويدۇ"
 دەيدۇ. مىلەن ئېيتقان قۇملۇق تارىم ئويمانلىقىدىكى

قۇملۇق - چۆلىنى كۆرسىتىدۇ. جۇڭگونىڭ ئاساسى
تېررىتورىيىسى بولغان ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە قۇملۇق
چۆل يوق. بۇنى جۇغراپىيىدىن ئاددى ساۋادى
بار ئادەملەرنىڭ ئەمەلىيىتى بىلىدۇ.

تەبىئەتشۇناس رىم يازغۇچىسى پىلىنى "تەبىئەت
تارىخى" ناملىق ئەسىرىدە "سىرىس دۆلىتى" ("يىپەك
دۆلىتى") توغرىسىدا مەزمۇنى مىلادى بەرگەن مەلۇماتقا
ئوخشايدىغان مەلۇمات بېرىدۇ. پىلىنى مۇنداق
دەپ يازىدۇ: "سىرىسلىقلارنىڭ ئورمانلىرىدىن
يىپەك چىقىدۇ. دۇنياغا مەشھۇر.... ئۇلار كىمخاپ
، تاۋاق - دۇردۇن توقۇپ روماغا ئېلىپ بېرىپ
ساتىدۇ.... سىرىسلىقلار مۇكەممەل ، تارتىنچاق
كېلىدۇ." [4] پىلىنى يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ:
"سىرىسلىقلار ، بوي - تۇرقى جەھەتتە ئادەتتىكى
ئادەملەردىن ئېگىز ، چاچلىرى قىزىل ، كۆزلىرى

كۆك ، ئاۋازلىرى جاراڭلىق كېلىدۇ. چەنتىن بارغاندەك
، ئۇلارنىڭ تىلىنى بىلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار
بىلەن سۆھبەتلىشەلمەيدۇ. چەنتىن بارغاندەك
، ماللىرىنى مەلۇم دەريانىڭ شەرقى قىرغىقىغا
ئېلىپ بېرىپ ، سىرىلىقلارنىڭ ماللىرىنىڭ يېنىغا
قويدۇ. ئەسلىدە بېكىتىلگەن باھا بويىچە مال
ئالماشتۇرۇلىدۇ. "[5] پىلىينىڭ مەلۇماتىدىن قارىغاندا
، سىرىلىقلارنىڭ يىپەك ماللىرى روماغا ئېلىپ
بېرىلىپ سېتىلىدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە پىلىينىڭ
، سىرىلىقلارنىڭ ئېرقى خۇسۇسىيەتلىرى توغرىسىدا
بەرگەن مەلۇماتى ناھايىتى يۇقىرى قىممەتكە ئىگە.
بۇ ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئاق تەنلىك ئېرققا مەنسۇپ
ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. جۇڭگونىڭ قەدىمكى
تارىخچىلىرىمۇ ، ئېرقى جەھەتتىن ئۇيغۇرلارغا
بىكمۇ يېقىن بولغان ئويسۇنلارنى "كۆك كۆز ،

قىزىل چاچ " [6] دەپ يازغان بولسا ، قىرغىز ئەرنى
 "چىرايى ئاق سۈزۈك ، قىزىل چاچ ، كۆزلىرى
 كۆك " [7] دەپ يازغان. پىلىنى ، رىم ئات سۆڭەكلىرىنىڭ
 ئەيشى - ئىشرەت ، كەيپ - ساپاغا بېرىلىپ تۇرمۇشتا
 چىرىكلىشىپ ، بايلىقلارنى ئەدەدىدىن ئارتۇق
 بىزۇپ - چېچىپ ، ئەخلاقى جەھەتتە باكمۇ بۇزۇلۇپ
 كەتكەنلىكى ، ئۇ ئەرنىڭ كىيىدىغان كىيىملىرىنىڭ
 سىرىسلەر دۆلىتىدىن كېلىدىغان كىمخاپ ئاۋاز
 - دۇردۇنلاردىن تەكىلىدىغانلىقى ، سىرىسلەر
 دۆلىتىدىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك مالدەر ئۈچۈن
 رىم تىللەرنىڭ (ئالتۇن پۇلكىرىنىڭ - ئا) سىرىسلىقلارنىڭ
 قولىغا چۈشۈپ كېتىدىغانلىقى توغرىسىدا ئەسەر تەكلىپ
 مۇنداق دەپ يازغان ئىدى : "دۆلىتىمىزنىڭ تىللەرنىڭ
 مەنىسىدىن سىرىسلەر دۆلىتى ۋە ئەرەپ يېرىم
 ئارىلى قاتارلىق ئۈچ دۆلەتكە ئەلچىلىك ئاز دېگەندە

يۈز مىليون سىتېر كىيىس (رىم تىلگەسى) ئېقىپ
 كېتىدۇ. مانا مۇشۇ پۇلگەر، دۆلىتىمىزگى ئەرلەر
 بىلەن ئاياللار (ئاق سۆڭەكلەرنى دېمەكچى) نىڭ
 بۇزۇپ - چېچىپ خەجلىشى ئۈچۈن كېتىدۇ. [8] پىلىپپىنىڭ
 "تەبىئەت تارىخى" دىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا
 ، روما ئاق سۆڭەكلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئەيشى - ئىشرەت
 ، كەيپ - ساپالىق تۇرمۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا كۆزىم
 بولىدىغان يىپەك مالىگەرنى سىرىسىلىقلاردىن ئالغان
 بولسا ، دورا - دەرەخ ، ئۈنچە - ياقۇنلارنى
 ھىندىستاندىن ، مەرۋايىتلارنى ئەرەبىستاندىن
 ئالغان.

يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك ھەريىلى روما پۇلىدىن
 يۈز مىليون سىلىستېر كىيىس (رىم تىلگەسى) روما
 ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن سىرىسىلىقلاردىن
 سېتىپ ئالىدىغان يىپەك مالىگەر ، ھىندىستاندىن

ۋە ئەرەبىستاندىن ئالىدىغان دورا - دەرەمەك ،
 ئۈنچە - ياقۇت ، مەرۋايىتلىك رۇچۇن سەرپ بولغان.
 يونان ئالىمى كىلىۋدى پىتۇلىمى "جۇغراپىيە"
 ناملىق ئەسىرىدە ، سىرىسلىك دۆلىتى (يىپەك دۆلىتى)
 نىڭ تەبىئى شارائىتى ، قانداق خەلقلەر ياشايدىغانلىقى
 توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ : " سىرىسلىك
 دۆلىتىنىڭ غەربىي چېگرىسى سىستىيە بولۇپ
 ، ئۇ ئىمماۋىس [9] تېغىنىڭ سىرتىدا ، شىمالى
 چېگرىسى نامسىز يەر..... شەرقى چېگرىسىمۇ
 نامسىز يەر. جەنۇبىي بولسا ، ئىندىستاندىكى
 گانگى دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقى بىلەن چېگرالىنىدۇ."
 [10] پىتۇلىمى ، سىرىسلىك دۆلىتىنىڭ ئەتراپىنى
 ئوراپ تۇرىدىغان تاغلىق توغرىسىدا مۇنداق دەپ
 يازىدۇ : "سىرىسلىك دۆلىتىنىڭ تۆت تەرىپىنى....
 تاغلىق ئوراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە

ئىككى چوڭ دەريا ئاقدۇ. ئۇ دەريا ھەرنىڭ بىرىنچىسى
ئۇيغۇرداس () دەرياسى بولۇپ ، ئۇ ئاۋشاتىستان
ۋە ئاسمىران () تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن
باشلىنىدۇ. دەريا ھەرنىڭ ئىككىنچىسى باۋتس
دەرياسى بولۇپ ، ئۇكاسىيان () ۋە ئوتتۇرۇ كورخۇس
() تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ.[11]
يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىككى دەريانىڭ ئالدىنقىسى
ئاقسۇ ياكى قەشقەردەرياسى ، كېيىنكىسى ياركەنت
(زەرەپشان) ياكى قارىقاش دەرياسىدىن باشقا دەريا
ئەمەس.

پىتولىمى ئۇيغۇرداس دەرياسىنىڭ بويىدا ئۇيغۇرداس
دۆلىتى باردېگەن. پىتولىمىنىڭ ئۇيغۇرداس دېگىنى
، دەل ئۇيغۇر ھەرنىڭ يۇنان تەلەپپۇزىدا ئېيتىلىشى
خاھەس. يۇنان ئالىمى ماركسىلىنوس (مىلادىيىنىڭ
380 - يىلى ياشىغان) "تارىخنامە" ئاتلىق كىتابىدا

**: "شەرقتە سىرىسلەر ئېلى بار ، ئۇنىڭ ئەتراپىنى
ئېگىز تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. بۇ تاغلار بىر تۇتاش
سوزۇلۇپ تەبىئى تۈسۈقنى شاكىللەندۈرىدۇ. سىرىقلىقلار
شۇنىڭ ئىچىدە ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ يېرى تەكشى ،
كاكتاشا ۋە باي. غەربتە سېستىيە بىلەن چېگرالىنىدۇ.
شەرقىي بىلەن شىمالدىن ئىبارەت ئىككى تەرىپى
چۆللۈك ، تاغلىرىنىڭ ئۈستى (تاڭرى تاغلىرى
بىلەن پامىر تاغلىرى كۈزدە تۇتۇلسا كېرەك) يىل
بويى قارىبىلەن قاپلىنىپ تۇرىدۇ. جەنۇبىي چېگراسى
ھىندى ۋە گانگى دەرياسىغىچە بارىدۇ.... تاغلىرىنىڭ
ھەممىسى ئېگىز ، يوللىرى تىك قىيالىق ئاڭرى
- بۈگرى كېلىدۇ. تاغلارنىڭ ئارىسى تۈزلەڭلىك
، ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئۇيغۇرداس ۋە
باۋتەس دەرياسىدىن ئىبارەت ئىككى دەريا ئاقىدۇ...
سىرىسلەر تىچ ياشايدۇ. ھەربىي قورال - ياراق**

تۇتمايدۇ. زادى ئۇرۇش قىلمايدۇ. مۇكەممەل ،
ياۋاش ، قوشنا دۆلەتلەرنى پاراكەندە قىلمايدۇ.
ئىقلىمى مۆتىدىل ، ھاۋاسى ساپ ، پاكىز ، ئاسماندا
بۇلۇت كۆپ بولمايدۇ. قانلىق بوران چىقمايدۇ.
ئورمانلىق ئىنتايىن كۆپ ، ئورمانلىقتا ماڭسا ئاسماننى
كۆرگىلى بولمايدۇ." [12] ماركسلىنوس يەنە مۇنداق
دەپ يازىدۇ : "سىرىسلىقلار ئاددى - ساددا
ياشاشقا ئادەتكەنگەن. ئۇلار خالى جايىدا ئولتۇرۇپ
كىتاب ئوقۇپ كۈن ئۆتكۈزۈشنى ياخشى كۆرىدۇ.
كىشىلەر بىلەن بېرىش - كېلىش قىلىشنى ئانچە
ياقتۇرمايدۇ. چەت ئەللەكلەر چېگرادىكى دەريادىن
ئۆتۈپ ، ئۇ يەرگە يىپەك ياكى باشقا مال ئالغىلى
بارسا ، كۆزلىرى بىلەن بىر - بىرىگە بېقىشىپلا
باھاسىنى توختىتىدۇ. گەپلەشمەيدۇ ، ئۇلارنىڭ
يەر بايلىقى مول ، باشقىلارغا ئېھتىياجى چۈشمەيدۇ

"[13]يۇقىرىدا ، يۇنان ۋە رىم ئالىملىرىنىڭ خاتىرىلىرىدىن كەلتۈرگەن پاكىتلاردىن تۆۋەندىكى خۇدەسنى چىقىرىش مۇمكىن :

مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇنقى ۋاقتىدىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلار (يۇنان ۋە رىم) تارىم ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار ئېلىنى، يىپەك ئىلى (سىرىسلەر ئېلى) دەپ تونىغان.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئورمانلىقىنىڭ تەبىئى شائىتى (تاغلىرى ، دەريالىرى ، ئورمانلىرى ، چۆللۈرى ، ئېقىلىمى) ئۇنىڭغا چېگرالىنىدىغان دۆلەتلەر مەھەققىدە ئاساسەن توغرا مەلۇمات بەرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى ئەڭ قەدىمكى چاغلىرىدىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلارنىڭ تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك ماللىرىنى ئىستىمال قىلغانلىقىنى

كۈچلۈك پاكىتلار ئارقىلىق ئېنىق ۋە تەپسىلىي
چۈشەندۈرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئويمانلىقىدا ياشىغان
خەلقنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى ، ئۇلارنى ئۆز نامى
بىلەن (ئۇيغۇرداس) ئاتىغاندىن تاشقىرى ، ئۇلارنىڭ
ئىرقى جەھەتتىن قايسى ئىرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنىمۇ
ئىسپاتلاپ بەرگەن.

ئىگەر ، سىرىس ئېلى دەپ ئاتالغان تارىم ئويمانلىقىدا
يىپەكچىلىك سانائىتى ئەڭ قەدىمكى چاغلايدىغان
تارتىپ (مىلادىدىن نەچچە ئەسىر بۇرۇن) تەرەققى
قىلىمىغان بولسا ، "جاھاننىڭ مەر - مەر شەھىرى"
دەپ ئاتالغان رىمدىكى روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ
يۇقىرى سۈپەتلىك يىپەك مالىدە رىغا بولغان ئېھتىياجىنى
قامدىيالىمىغان بولمىتى.

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى چاغدا، يىپەك توقۇمىچىلىقىدا
 يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان
 پاكىتلار ئاز ئەمەس. ئىچكى ئۆلكىلەردىكى خەنزۇلار
 يىپەك توقۇمىچىلىقىدا ئۇيغۇرلارنىڭ توقۇمىچىلىقتىكى
 ئارتۇقچىلىقىدىن ئۆگەنگەنلىكى بۇنىڭغا مىسال بولىدۇ.
 يېقىنقى يىللاردا، شىنجاڭنىڭ پەرقايسى جايلىرىدىن
 6 - ئەسىردە ئىچكى ئۆلكىلەردە توقۇلغان يىپەك
 توقۇلمىلار قېزىۋېلىندى. بۇنداق يىپەك توقۇلمىلاردىكى
 "ئىسبەتەن كۆزگە كۆرۈنەرلىك تەرەققىيات شۇ بولغانىكى
 ، شۇ چاغدا تۈز يوللۇق كىمخاپلاردىن تاشقىرى
 يەنە قىياش گۈللۈك ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىلغان
 كىمخاپلارمۇ مەيدانغا كەلگەن ، ئارقاقتىن بۇ
 خىل گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى خەن سۇلالىسى
 ۋاقتىدىلا (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن
 شىنجاڭدىكى قېرىنداش مىللەتلەر يۇڭ توقۇمىچىلىق

ھۈنرىدە قوللانغان. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونلىرى
 يىپەك توقۇمىچىلىقتا قوللانغان بۇ خىل توقۇش
 ئۇسۇلىنى (كىمخاپدانىڭ ئارقىدىن گۈل چىقىرىش
 ئۇسۇلىنى - ئا) شىنجاڭدىن ئۆگەنگەن بولسا كېرەك."
 [14] مانا شۇ پاكىت قەدىمكى چاغدانىدا ئۇيغۇردەرنىڭ
 يىپەك توقۇمىچىلىقى ياكى يۇڭ توقۇمىچىلىقىدا
 بولسۇن يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.
 بۇنىڭدىن تاشقىرى ، مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى
 ، شەرق مەلىكىسى پىلە قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە
 ئېلىپ كەلگەن ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن شىنجاڭ رايونىدا
 "يىپەك يوق ئىدى" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدىغان
 مۇنداق بىر پاكىتمۇ بار: يېقىنقى يىلدا تۇرپان
 رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان ئارخىئولوگىك قېزىشلەر
 ئارقىلىق "قېزىۋېلىنغان قول يازمىدا رىۋايەت...
 مىلادىنىڭ 418 - يىلىدا پىلە قۇرۇلتىنى ۋە ئۆزىمە

دەرىخىنى ئىجارىگە ئېلىش توغرىسىدا يېزىلغان
 ھۆججەت ئۇچرىدى. " (يادىكارلىق 40 - بەت).
 مانا بۇ پاكىت ، يىپەك مەلىكىسى ("شەرق مەلىكىسى")
 مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى
 خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنى رەت
 قىلىدۇ. قەدىمكى چاغدا خوتەندىلەر ئەمەس ،
 ھەتتا تۇرپان رايونىدىمۇ يىپەكچىلىك تەرەققىي قىلغانىدى.
 يۇقىرىدىكى پاكىتلاردىن چىقىرىلغان ئەڭ ئاساسلىق
 ۋە مۇھىم خۇلاسە ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى"
 رىۋايىتىدىكى مىلادىنىڭ 440 - يىلى جۇڭگودىن
 خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ پىلە قۇرۇتى
 ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشىدىن بۇرۇن خوتەندە
 يىپەك توقۇمىچىلىق سانائىتى يوق ئىدى دېگەن
 يالغان رىۋايەتنىڭ ئۈزۈل - كېسىل رەت قىلىنىشى
 ، خاتەرسى.

شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، قەدىمكى چاغدا^۱ردا
 جۇڭگودىن باشقا دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا ياتلىق
 بولغان مەلىكىلەرنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگونىڭ تارىخى
 يىلنامىلىرىغا ، ئۇيسۇن خانلىرىغا ياتلىق بولغان
 جۇڭگو مەلىكىلىرىنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگو تارىخى
 يىلنامىلىرىغا يېزىلغان. ئەپسۇسكى مىلادىيە^۱نىڭ
 5 - ئەسىرىدە خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ
 ئىسمى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىدا ئۇچرىمايدۇ.
 تارىخىي پاكىتلار^۱نىڭ راستلىقىغا ھۆرمەت قىلىنىدىغان
 بولسا ، تارىخىي پاكىتلار^۱ر بويىچە ئىسپاتلانمىغان
 رىۋايەتنىڭ يالغانلىقى ئېتىراپ قىلىنسا ، خوتەنگە
 بىلە قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى ، خوتەن خانىغا ياتلىق
 بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن دېگەن
 رىۋايەتنىڭ تامامەن يالغانلىقىنى ئېتىراپ قىلماسلىققا
 ھېچقانداق بىنا - سەۋەب يوق. ھەندو^۱نىڭ

ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا بارىدىغان خەلقئارا قاتناش
يولىغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشى ، جۇڭگو بىلەن غەرب
ئەللىرى ئارىسىدىكى تۈرلۈك مۇناسىۋەتلىرىنىڭ
ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا توسقۇن بولغان. شۇنىڭ
ئۈچۈن شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى خەلقئارا
قاتناش يولى جۇڭگوغا نىسبەتەن ئاھ ئاقىلىپ ،
ئاھ ئېچىلىپ تۇراتتى.

مىلادىنىڭ 87 - يىلى ۋە مىلادىنىڭ 101 -
يىلى ، ئىران ئەلچىلىرى جۇڭگوغا كەلگەن بولسا ،
مىلادىنىڭ 97 - يىلى جۇڭگو ئەلچىسى گەن
يىڭ (بۇنى بەنچاۋ ئەۋەتكەن) ئىرانغا بارغان. جۇڭگو
بىلەن ئىران ئارىسىدا سودا مۇئامىلىسى توغرىسىدا
بېتىم تۈزۈلگەن. تارىخى مەلۇماتىدۇرغا ئاساسلانغاندا
مىلادىنىڭ 120 - يىلى رومالىق بىر سېھرىگەر
دېڭىز يولى بىلەن ھىندىچىنغا كېلىپ ، بېرما

ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. مىلادىنىڭ 1660 -
يىلى روما ئېمپىراتورى ماركۇس ئاۋرىل (مىلادىنىڭ
161 - يىلىدىن 166 - يىلىغىچە ئېمپىراتۇر بولغان)
دېڭىز يولى ئارقىلىق جۇڭگوغا ئەلچى ئەۋەتكەن.
روما ئەلچىسى دېڭىزدىن ھىندىچىنىغا چىقىپ
ۋىيېتنام ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. ئەلچى جۇڭگو
پادىشاھى خەن خۇئاندى (مىلادىنىڭ 147 - يىلىدىن
167 - يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) غا پىل چىشى
، كەرەكە مۈڭگۈزى ، ياقۇت قاتارلىق سوۋغاتلارنى
ئېلىپ كەلگەن. يۇقىرىدىكى تارىخى پاكىتلارغا
ئاساسلانغاندا ئىراننىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان
دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر
ئېلى (يىپەك ئېلى) دەپ ئاتىغان ئۇيغۇرلار بىلەن
ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتى (بۇنداق
مۇناسىۋەت مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن باشلانغان)دىن

ئاز دېگەندە ئۈچ ئەسىر (مىلادىدىن 105 يىل
بۇرۇن) كېيىن باشلانغان. رومالىقلارنىڭ جۇڭگو
بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى (ئىگەر
شۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىنىڭ 166 - يىلىدىن
باشلانغان بولسا) رومالىقلارنىڭ سىرىسلىرى ئېلى
بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتىدىن
تەخمىنەن 600 يىل كېيىن باشلانغان.

پىلە قۇرۇلتى ئۇرۇقىنىڭ ياۋرۇپاغا تارقىلىشى [تەسىرى]
قەدىمكى رىم ئېمپىرىيىسى دەۋرىدە (مىلادىدىن
بۇرۇن ۋە كېيىن) يىپەكتىن توقۇلغان كىمخاپ ،
شايبى تاۋار ، دۇردۇنلارنىڭ ياۋرۇپاغا (ئاساسەن
روماغا) تارىم ئويمانلىقىدىكى يىپەك ئېلى (سىرىسلىرى
ئىلى)دىن بارغانلىقى ، ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى"
رىۋايىتىنىڭ يالغانلىقى توغرىسىدا سۆزلەپ ئۆتۈم.
تۈرك خاقانلىقى دەۋرىدە ئىچكى ۋە تاشقى (خەلقئارا)

سودا ئىشلىرى ئەھۋالىنىڭ ئاساسى مەشغۇلەتلىرىدىن
 بىرى ئىدى. بولۇپمۇ بۇ دەۋردە خەلقئارا سودا
 ناھايىتى كەڭ مىقياسدا قانات يايدىغان ئىدى.
 مىلادىنىڭ 624 - يىلى تۇرپان خانلىقى (مىلادىنىڭ
 460 - يىلىدىن 640 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ
 خانى كۈي ۋىنتاي غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ خاقانى
 تۇن يابغۇ خاقاننىڭ رۇقسىتىنى ئېلىپ جۇڭگودىن
 تاڭ سۇكەلىسىنىڭ پادىشاھى لى يەن (مىلادىنىڭ
 618 - يىلىدىن 627 - يىلىغىچە پادىشاھ بولغان)
 گە ئەۋەتكەن سوۋغا - سالاھىيەتلىرى ئىچىدە شەرقىي
 رومادىن كەلتۈرۈلگەن كۈچۈكلەر، قارا تۈلكە مويىنىسى
 قاتارلىق نەرسىلەر بار ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا
 تۈركلەر روما بىلەن قىلغان سودىلىرىدا رومانىڭ
 نەسىللىك ئىتلىرىنىمۇ ئېلىپ كەلگەن. تۈرك خاقانلىرى
 دەۋرىدىمۇ، بۇرۇنقى چاغلارغا ئوخشاشلا ئاسىيادىن

ياۋرۇپاغا ئېلىپ بېرىلىدىغان سودا ماللىرىدىن
يىپەك رەختلەر، دورا - دەرماكلەر، زىبۇ - زىننەت
بۇيۇملىرى، تېرىدىن ئىشلەنگەن مالدارئاساسى
سالماقنى ئىگىلەيتتى.

تۈركلەر يالغۇز ئەياۋرۇپا بىلەن سودا قىلىپ قالماستىن
، جۇڭگو بىلەنمۇ ناھايىتى كەڭ ھالدا سودا ئىشلىرىنى
ئېلىپ بارغان. تۈرك خانلىقى تەركىبىدىكى ئوتتۇرا
ئاسىيانىڭ مۇھىم خانلىقلىرىدىن سەمەرقەنت
خانلىقى، بۇخارا خانلىقى قاتارلىق خانلىقلار
مىلادىنىڭ 627 - يىلىدىن 647 - يىلىغىچە بولغان
20 يىل ئىچىدە جۇڭگوغا توققۇز قېتىم سودا
ئەلچىلىرى ئەۋەتكەن. تۈرك خاقانلىقى تەركىبىگە
كىرگەن خانلىقلار يېرىم مۇستەقىل ھالدا بولۇپ
بەزى خەلقئارا مۇناسىۋەتلەردىكى چوڭ ئىشلارنى
قىلىشتا تۈرك خاقانلىقىنىڭ رۇخسەتىنى ئالەتتى.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك ، تۈركلەر بىلەن
ئىران ساسانىلار سۈكەلىسى ئارىسىدا بىرنەچچە
قېتىم ئۇرۇشنىڭ يۈز بېرىشى خەلقئارا سودا يولىغا
بولغان ھۆكۈمرانلىقنى تالىشىش ۋە خەلقئارا
يىپەك سودىسىدىن كېلىدىغان پايدىنى قولغا كەلتۈرۈش
ئۈچۈن بولغان بۇ كۆرەشتە شەرقىي روما بىلەن
ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋىتىنى ئورناتقان تۈركلەر
ئۈستۈن چىققان.

ھەريىلى دېگۈدەك نەچچە ئون مىليونلىغان رىم
تىللارغا سىرىسلەر ئېلىدىن يىپەك مالىدارنى
سېتىپ ئېلىشقا خېلىدىن بېرى چىدىمىغان رىم
ھۆكۈمرانلىرى (ئېمپىراتۇرلىرى) يېلىدىن يىپەك
چىقىرىپ ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياجىغا ھەزىم بولىدىغان
كىمخاپ ، شايى ، تاۋار ، دوردۇن قاتارلىق يىپەك
مالدارنى ئۆزلىرى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن باش

قاتۇرۇشقان ئىدى.

ئۇكەرنىڭ بۇ ئارزۇ - ئۈمىدلىرى تۈرك خانلىقى دەۋرىدە ئەمەلگە ئاشتى. بۇ توغرىدا يۇنان ئالىملىرى مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ: 6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى زوناراس () "تارىخنامە" ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "بۇرۇن رومانلىقلار يىپەك ئىشلىەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى بىلمەيتتى. يىپەكنى پىلە قۇرۇتتىن قۇسىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى."

6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى تىئوخانىۇس ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى قاچان ، نەدىن ، قانداق ھەلە بىلەن ئوغۇرلۇقچە شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىنىڭ (مىلادىنىڭ 395 - يىلىدىن 1451 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ئېمپىراتورى ئۇلۇغ پوستئاننىڭ

ۋاقتدا (مىلادىنىڭ 527 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە
ئىمپىراتۇر بولغان) شەرقىي روماغا ئېلىپ بارغانلىقى
ۋە شۇنىڭدىن كېيىن شەرقىي رومالىقلار بىلەن
قۇرۇلتىنى بېقىپ ، يىپەك يولىنى ئىشلەپچىقىرىشنى
يولغا قويغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىدۇ.
تىئوفانىس مۇنداق دەپ يازىدۇ: "ئىمپىراتۇر پوستىئانىنىڭ
ۋاقتىدا ئىرانلىق مەلۇم بىر ئادەم شەرقىي روماغا
بىلەن بېقىپ يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى ئۆگەنگەن.
ئۇنىڭدىن بۇرۇن شەرقىي رومالىقلار بىلەن بېقىشنى
بىلمەيتتى. شەرقىي ئىسمى نامەلۇم ئىرانلىق
سىرىسلەر ئېلىدە (يىپەك ئېلىدە) ئۇزۇن تۇرغان.
ئۇ سىرىسلەر ئېلىدىن قايتىپ كېتىدىغان چاغدا
بىلەن قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى يول ماڭغاندا ئىچى كاۋاك
سەسلىرىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇن جايلاشتۇرغان.
ئاندىن كېيىن بىلەن قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئاشۇنداق

ئۇستىلىق بىلەن شەرقىي روماغا ئېلىپ كەلگەن.
بۇ ئىرانلىق باھار كېلىش بىلەنلەپ بىلە قۇرۇتتىنىڭ
ئۇرۇقىنى ئۆزىمە يوپۇرمىغىنىڭ ئۈستىگە قويغان ،
بىرنەچچە كۈندىن كېيىن بىلە قۇرۇتى يوپۇرماقنى
يەپ چوڭ بولۇپ ، بىر جۈپ قانات چىقارغان
، ئۇچىدىغان بولغان ، رومالىقلار بىلە بېقىپ
، يىپەك چىقىرىشنى ئۆگەنگەندىن كېيىن پوستىئان
تۈركلەرگە (كوندىستاننىڭ ئۇلغا - ئىستانبۇلغا كەلگەن
تۈرك ئەلچىلىرىگە ئاپتور) رومالىقلارنىڭ بىلە
بېقىپ يىپەك چىقىرىش ئۇسۇلىنى كۆرسەتكەندە
تۈركلەر ھاك - تاڭ قېلىپ چۈچۈپ كەتكەن .

تۈركلەر بىلەن شەرقىي روما ئارىسىدىن سودىدا
تۈركلەر ئارقىلىق شەرقىي روماغا ئېلىپ بېرىلىدىغان
مالدارنىڭ ئىچىدە ئاساسى سالماقنى يىپەك توقۇلمىلىرى
ئىگەللىيدىغانلىقى ، خوتەننى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر

يېپىڭچىلىكىنىڭ ئەڭ قەدىمكى چاغدا رەدىن تارتىپ
دۇنياغا مەشھۇرلىقى ، پەلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ
"يېپەك مەلىكىسى" توغرىسىدىكى رىۋايەت بويىچە
مىلادىنىڭ 440 - يىلى جۇڭگودىن خوتەنگە كەلتۈرۈلگەنلىكىنىڭ
يالغانلىقى ، پەلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ سىرىسەلەر
ئېلى (ئاساسەن خوتەن) دىن شەرقىي روماغا ئىسمى
نامەلۇم بىر ئىرانلىق رايىپ تەرىپىدىن مىلادىنىڭ
550 - يىللىرى ئوغۇرلۇقچە ئېلىپ بېرىلغانلىقى
توغرىسىدىكى پاكىتلارنى يۇقىرىدا بىر - بىرلەپ
سۆزلەپ ئۆتتۈم. مېنىڭچە شۇ پاكىتلار يەتتەلىك
بولسا كېرەك.

ئاخىرقى سۆز قەدىمكى چاغدىكى ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا
بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى يالغۇز ئە ئاسىيادىكى
خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەر ئارىسىدا
ئىقتىسادى جەھەتتە قىممەتلىك تاۋارلارنى ئۆزئارا

ئالماشتۇرۇش رولىنى ئوينايدۇ ۱ قالماستىن، بەلكى
مەدەنىيەت جەھەتتە ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن
ياۋرۇپادىكى خەلقلەرنىڭ ئۆزئارا بىر - بىرىنىڭ
ئارتۇقچىلىقىنى ئۆگىنىپ شانلىق مەدەنىيەت يارىتىشىمۇ
ناھايىتى كۈچلۈك تۈرتكىلىك رولنى ئوينىغان.
خەلقئارا سودا يولىدا سودا كارۋانلىرى، ئەلچىلەر
، سەيياھلار غەربتىن شەرققە، شەرقتىن غەربكە
مۆكىدەك ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. بەزىدە بولسا ئاجاۋۇزچىلىق
مەقسىتى بىلەن سەپەرۋەر قىلىنغان تۈمەنلىگەن
قوشۇنلارمۇ سودا ئەلچىسى ياكى ئاددى سودىگەر
قىياپىتىگە كىرىۋالغان جاسۇسلارمۇ قاتناپ تۇراتتى.
غەرب بىلەن شەرق ئوتتۇرا ئاسىيا ئارقىلىق توۋار
ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەندىن تاشقىرى
، مەخپىي ئاخبارات يىغىش ئىشلىرىنى قىلدۇراتتى.
باشتا ئېيتىپ ئۆتكۈنىمىزدەك مىلادىيىنىڭ 550 -

يىللىرى ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ ئۇيغۇرلار
يۇرتىدىن بىلە قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ
مەخپىي ھالدا شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىپ
يىپەك ئىشلىپچىقىرىشدا ھۆكۈم سۈرگەن نەچچە
مىڭ يىللىق سىرنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ تاشلىغان.
شۇ ئىرانلىق بىلە قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى شەرقىي
روماغا يەتكۈزۈپ بېرىشتىن بۇرۇن شەرقىي روما
ئېمپىراتورى ئۇلۇغ پوستىئان (مىلادىنىڭ 527
- يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ئېمپىراتور بولغان)
بىلەن شۇ مەسىلە توغرىسىدا سۆزلەشكەن. پوستىئان
ئىگەر ئىرانلىق راھىپ بىلە قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى
سىرىسىلەر ئېلىدىن ئوغرىلاپ ئېلىپ كېلىدىغان
بولسا ئۇنىڭغا ناھايىتى قىممەت باھالىق ئىنئام
(مۇكاپات) بېرىدىغان بولغان.

ئېھتىمال ئىرانلىق راھىپ خىرىستىئان مۇرىدى

بولغانلىقى ، پوستئاندىن ئالدىغان قىممەت باھالىق
ئىنئامغا قىزىققانلىقى ئۈچۈن ، سىرىسلەر ئېلىدىن
بىلە قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ شەرقىي روماغا
يەتكۈزۈپ بەرگەن. مانا مۇشۇ ۋەقەدىن تەخمىنەن
140 يىل بۇرۇن (مىلادىنىڭ 424 - يىلى) غەربنىڭ
سۈزۈك ، رىڭلىك شىشە ياساشتىكى مەخپىي سىرىنى
ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) جۇڭگوغا
بىلدۈرۈپ قويغان ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خەنزۇلار
رىڭلىك شىشە ياساشنى بىلمەيتتى. ئۇلار رىڭلىك
شىشەنى ناھايىتى يۇقىرى باھادا غەربتىن (سۈرىيىدىن)
سېتىپ ئېلىشقا مەجبۇر ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن
خەنزۇلار ئۇزۇندىن بېرى رىڭلىك شىشە ياساشنىڭ
سىرىنى غەربتىن بىلىپ ئېلىشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەنىدى.
بۇنداق ئۇرۇش مىلادىنىڭ 424 - يىلى ياۋچىلارنىڭ
ياردىمى بىلەن ئەمەلگە ئاشتى.

بۇ ئىشقا مۇناسىۋەتلىك تارىخى پاكىتلار مۇنداق
 : "شىمالى سۇڭلەر تارىخى" دىكى خاتىرىگە ئاساسلانغاندا
 شىمالى ۋېي خانلىقى (مىلادىنىڭ 386 - يىلىدىن
 534 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ خانى تۇباتاۋنىڭ
 ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 424 - يىلىدىن 452 - يىلىغىچە
 خان بولغان) مىلادىنىڭ 424 - يىلى ئۇنىڭ
 پايتەختىگە كەلگەن ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ
 ياۋچىلار) تاغدىن دورا ئېلىپ كېلىپ ئۇنى ئېرىتىپ
 رەڭلىك شىشە ياسىغان. بۇ كىشىلەر غەربنىڭ
 رەڭلىك شىشەلىرىدىنمۇ پاقىراق، چىرايلىق چىققان.
 بۇنداق رەڭلىك شىشەنى كۆرگەنلەر ھەيران قېلىشىپ
 ئىلھامى شىشەلەر دېيىشكەن. ئاق ھون سودىگەرلىرى
 رەڭلىك شىشە ياساشنى خەنزۇلارغا ئۆگەتكەن.
 شۇنىڭدىن باشلاپ سۈرىيە، يۇنانلىقلارنىڭ رەڭلىك
 شىشەنى مونوپولىيە قىلىۋېلىش ھوقۇقى پاقىلىنىپ

كەتكەن. قەدىمكى تارىخىي پاكىتلار بويىچە، ھۆكۈم
قىلغاندا بىرەر مىللەت ياكى خەلقنىڭ ئىجاد قىلغان
بىر خىل تېخنىكىسى غەرب ئەللىرىدە پۈتۈنلەي
قەتئى مەخپىي ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۇباتاۋ
شىمالى ۋېي خاندانلىقىنىڭ پايتەختى داتۇڭغا
كەلگەن سودىگەرلەرنىڭ رىڭلىك شىشە ياساش
تېخنىكىسىنى بىلىدىغانلىقىنى بىلىپ قالغان بولسا
كېرەك. ئىگەرئەھۋال بىزنىڭ قىياسىمىزدىكىدەك
بولىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا تۇباتاۋ ئاق ھون
سودىگەرلىرىگە نىسبەتەن بېسىم كۈچ ئىشلىتىپ
ئۆزلىرىنى رىڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى ئۆگىتىشكە
مەجبۇرلىغان ياكى ناھايىتى يۇقىرى باھالىق بەدەل
بېرىشكە ۋەدە قىلىپ ئالىدىغان بولۇشى مۇمكىن.
يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىرانلىق رايىپ بىلەن
ئاق ھون (مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 -

يىلغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) سودىگەرلىرى ماددى
مەدەنىيەت ئىچىدە ناھايىتى ئېسىل قىممەتلىك
بولغان يىپەك بىلەن رىڭلىك شىشنى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ
سىرتىنى بىلمەيدىغانلارغا مەلۇم قىلىپ قويغان
مەدەنىيەت ئوغرىلىرى ، جاسۇسلىرى بولسىمۇ
، مەلۇم نۇقتىدىن قارىغاندا ئۇلار شەرقىي روما
بىلەن جۇڭگونىڭ ماددى مەدەنىيىتىنى يۈكسەلدۈرۈشتە
ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان.

خەنزۇلار ئۇيغۇرلاردىن ۋە ئۇيغۇرلار ئارقىلىق
ماددى ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتكە دائىر نۇرغۇن
ئېسىل قىممەتلىك بايلىقلارغا ئىگە بولغان. جاڭ
چيەن مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن ئوتتۇرا ئاسىياغا
ئىككىنچى قېتىم كېلىپ كەتكەندىن كېيىن ، ئۇ
ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئۈزۈم ۋە بىدە ئېلىپ كەتكەن.
ئۈزۈم بىلەن بىدە پادىشاھ خەنئۇدىنىڭ ناھايىتى

قەدىرلەپ ، ئېتىبار بېرىشكە ئېرىشكەن. پادىشاھ
 ئوردىسىنىڭ ئەتراپىدا ئۈزۈملۈك باغدەر ، بىدىلىكلەر
 پەيدا بولغان. بولۇپمۇ بىدە ئاتنىڭ ئاساسلىق
 يەم - خەشەكلىرىدىن بىرى بولۇپ ، ئات بېقىشقا
 ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇراتتى. شۇ چاغدا
 خەنئۇدى رەن بىلەن بولىدىغان ئۇرۇشلاردا
 ئاتلىق قوشۇننىڭ ناھايىتى مۇھىملىقىنى چوڭقۇر
 تېپىپ قىلغان. ئۇ جەڭ ئاتلىرىنى كۆپلەپ ئۆستۈرۈشكە
 ناھەيئەت كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان ئىدى. جاڭ چيەن
 ئوتتۇرا ئاسىيادىن قايتىشىدا ئۈزۈم بىلەن بىدىدىن
 باشقا يەنە زىغىر ، قارامۇچ ، پىياز ، تۇرۇپ ،
 قوغۇن ، تاۋۇز ، كاۋا قاتارلىقلارنىڭ ئۇرۇقىنىمۇ
 ئېلىپ كەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ ئاشۇ نەرسىلەر
 جۇڭگودا تېرىلىشقا باشلىغان. دەل شۇ چاغدا
 ياڭاق بىلەن ئانار كۆچىتىمۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن

ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەن. خەنزۇ ئەمىلى دىنىنىڭ
5 - ئەسىرىگىچە پاختىدىن رەخ ئىشلەپچىقىرىشنى
بىلمەيتتى. پەقەت 5 - ئەسىردىن كېيىن ئۇرۇق
(چىگىت) تۇرپاندىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەندىن
كېيىن پاختا رەخت ئىشلەپچىقىرىش باشلانغان.
ئۇنىڭدىن كېيىن خەنزۇ پاختا رەختلەرنى ئوتتۇرا ئاسىيادىن
ۋە باشقا مەملىكەتلەردىن ئېلىپ كېلەتتى. قەدىمكى
چاغلاردا قۇنقاۋ ، پىپا ، باھار قاتارلىق مۇزىكا
ئەسۋابلىرى ئىراندىن جۇڭگوغا كىرگەن بولسا ،
داپ ، نەي ، سۇناي قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ،
ئوتتۇرا ئاسىيادىن (ئۇيغۇرلاردىن) كىرگەن. بولۇپمۇ
سۈي سۇلالىسى (581 - 618) ، تاڭ سۇلالىسى
(618 - 907) دەۋرىدە ئۇيغۇرلار جۇڭگو مۇزىكا
سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۈچمەس تۆھپىلەرنى
قوشقان. مىلادىنىڭ 579 - يىلى كۆك تۈرك

خانلىقىنىڭ بىكە (مەلىكە) لىرىدىن ئاسىنا بىكە ،
شمالى جۇ سۇھەلىسى (557 - 581) نىڭ خانى
جۇشۇەندىغا ياتلىق قىلىنغاندا ، تۈرك خاقانلىقىنىڭ
پايتەختى ئۇتۇ كۈندىن چاڭئەنگە (شىئەنگە) ئاسىنا
بىكە بىلەن بىللە سۇ جاۋا ئاتلىق مەشھۇر مۇزىكا
ئۇستازىمۇ كەلگەن. ئۇ كۇچارلىق بولۇپ ، سۈي
سۇھەلىسى ۋاقتىدا (581 - 618) چاڭئەندە ئۇزۇن
مۇددەت تۇرغان. سۇجاۋا شۇ مەزگىلدە ، جۇڭگو
مۇزىكا سەنئىتىنىڭ بىكمۇ تۆۋەن ، نامراتلىقىنى
نەزەردە تۇتۇپ جۇڭگو مۇزىكىچىلىقىنىڭ مەزمۇنىنى
بېيىتىش ، ئۇنىڭ سەنئىتىنى ناھايىتى يۇقىرى
كۆتۈرۈش ئۈچۈن مۇكەممەل بولغان توققۇز يۈرۈش
مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلغان. ئۇھەرتۆۋەندىكىچە

:

كۇچار مۇزىكىسى

قەشقەر مۇزىكىسى ،

بۇخارا مۇزىكىسى

سەمەرقەنت مۇزىكىسى

غەربىي لياۋ مۇزىكىسى

سەندى مۇزىكىسى ،

كۈرىيە مۇزىكىسى ،

چىڭ مۇزىكىسى ،

لى خۇا مۇزىكىسى.

بۇنىڭ ئىچىدە چىڭ مۇزىكىسى بىلەن لى خۇا

مۇزىكىسى جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى مۇزىكىسى ئىدى.

بۇنىڭدىن باشقا يەتتە خىل مۇزىكىنىڭ ئىچىدىن

سەندى مۇزىكىسى بىلەن كۈرىيە مۇزىكىسىنى سېلىپ

ئالمىغاندا ، قالغان بەش خىل مۇزىكا كۇچار مۇزىكىسىنى

ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى.

سۇجاۋا پىيىپا چېلىشقا ناھايىتى ئۇستا بولۇپ ،
 شۇ چاغدا جۇڭگودىن ئۇنىڭغا تەڭ كەلگەندەك
 بىرەر مۇزىكانت چىققان ئەمەس. شۇڭا ئۇ مۇزىكا
 ئۇستازى دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا ئىگە بولغان.

جۇڭگو تاڭ سۇكەلىسى دەۋرىگە كەلگەندە (618 -
 907) سۇجاۋا يارىتىپ بەرگەن توققۇز يۈرۈش
 مۇزىكا سېستىمىسى ئاساسىدا 640 - يىلى 10
 يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلدى. بۇ ھەر
 تۆۋەندىكىچە : 1. كۇچار مۇزىكىسى ، 2. قەشقەر
 مۇزىكىسى ، 3. تۇرپان مۇزىكىسى ، 4. غەربىي
 لياۋ مۇزىكىسى ، 5. بۇخارا مۇزىكىسى ، 6. سەمەرقەنت
 مۇزىكىسى ، 7. كامبۇدژا مۇزىكىسى ، 8. كۈربە
 مۇزىكىسى ، 9. يەن مۇزىكىسى ، 10. چىڭ
 شاڭ مۇزىكىسى. مانا شۇ ئون يۈرۈش مۇزىكا

سېستىمىسى ئىچىدە ئالتە خىل مۇزىكا (بۇنىڭغا
 تۇرپان مۇزىكىسى قوشۇلغان) كۇچار مۇزىكىسىنى
 ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭ
 ئىچىدىكى غەربىي لياۋ مۇزىكىسىمۇ مەلۇم دەرىجىدە
 خەنزۇ مۇزىكىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ھەم
 مۇزىكىسى بولۇپ ، قەدىمكى ئۇيغۇر مۇزىكىسى
 ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى كۇچار ئۇسۇلىنى ئاساس
 قىلغان ئۇيغۇر ئۇسۇل سەنئىتىمۇ ، ئۇيغۇر مىللى
 ھەيكەلتاراشلىقى بىلەن رەسسامچىلىقنىڭ ئەنئەنىۋى
 ئالاھىدىلىكلىرىنى ئاساس قىلغان بۇددىيە سەنئىتىمۇ
 (ئاساسەن ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق) خەنزۇلارنىڭ
 ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق سەنئىتىگەمۇ كۈچلۈك
 تەسىر قىلغان. بۇنىڭغا دۇڭخۇاڭ مىڭ ئۆيىدىكى
 ھەيكەللەر ، تام سىزما رەسىملىرى ئىسپات بولىدۇ.
 شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى ، 7 - ئەسىرنىڭ

باشلىرىدا خوتەنلىك ئۇيغۇر رەسسامى يۇچىزىڭ
تاڭ سۇھەلدىسى پادىشاھى لى شىمىننىڭ (627 -
649) تەڭرىگە بىنائەن شىئەنگە كېلىپ ساكيامۇنىڭ
تەپىك سۈرئىتىنى سىزىپ بەرگەن. جۇڭگو رەسساملارى
بۇددا رەسسامچىلىقىدىكى رەسىم سىزىش سەنئىتىنى
ۋە غەرب ئەللىرىدىكى كىشىلەرنىڭ رەسىمىنى
سىزىش سەنئىتىنى ئۇنىڭدىن ئۆگەنگەن. چۈنكى
يۇچىزىڭ رەسسامچىلىقتا (غەرب ئۇسلۇبىدىكى
رەسسامچىلىقتا) تەڭرى يوق رەسسام ئىدى. جۇڭگونىڭ
قەدىمكى چاغدىكى مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ (پەلسەپە
بىلەن ئەدەبىياتنىڭ) بېيىشى ۋە يۈكسۈلۈشىنى
ئۇيغۇرلارنىڭ قوشقان ئۆچمەس تۆھپىسىدىن
ئاجرىتىپ قاراش تولىمۇ بىمەنلىك بولىدۇ. بۇددا
دىنى ئەڭ دەسلەپ جۇڭگوغا تارقىلىشتىن بۇرۇن
ئۇيغۇرلار ئارىسىدا يىلتىز تارتقان ئىدى. ئۇيغۇرلار

ئىچىدىن چىققان مەشھۇر بۇددىست ، رايىپلار
 3 - ئەسىردىن باشلاپ بۇددا دىنىنى جۇڭگوغا
 تونۇشتۇرۇشقا كىرىشكەن. بۇنىڭغا كۇچارلىق ئۇلۇغ
 بۇددىست پەيلەنسۇپ ۋە مەشھۇر تەرجىمان ،
 شائىر كوماراجىۋانى مىسال كەلتۈرۈش يېتەرلىك.
 كوماراجىۋا (مىلادىنىڭ 344 - يىلى تۇغۇلۇپ
 431 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) كىچىك ۋاقتىدا
 دادىسىغا ئاڭلىشىپ ھىندىستانغا بارغان. ئۇ ھىندىستاندا
 كۆپ يىللار تۇرۇپ بۇددىزىم ئەقىدىلىرىنى تىرىشىپ
 ئۆگەنگەن. شۇ چاغدا ردا بۇددىزىم تەلىماتىدا
 ماخىيانا ۋە خىنيايانا دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ ئىككى
 مەزھەپ ، ئىككى ئېقىم بار ئىدى. كوماراجىۋا بۇ
 ئىككى چوڭ مەزھەپ ئىچىدىن خىنيايانا مەزھەپىنى
 قوبۇل قىلغان. ئۇ ھىندىستاندىن قايتىپ كېلىۋاتقان
 چاغدا قەشقەردە شورى ئاساما ئاتلىق بۇددا رايىپىغا

يولۇققان ۋە ئۇنىڭدىن ماخىيانا مەزىپىنى ئۆگىنىپ
بۇرۇن قوبۇل قىلغان خىيانا مەزىپىدىن ۋاز
كەچكەن. كوماراجىۋا قەشقەردىن ئۆتۈپ ئاقسۇغا
كەلگەندە ئاجايىپ بىر رايىپقا يولۇققان ، ئۇ رايىپ
ئۆزىنى دۇنيادا تىڭداشلىق سىز رايىپ رەيسابىلەب مەدەشە
ماختىنىپ : "ئىگەر بۇددا ئەقىدىلىرى بويىچە بىرەر
كىشى مەن بىلەن مۇنازىرىلىشىپ مېنى يېڭىدىغان
بولسا ئۇنداق كىشىگە بېشىمنى كېسىپ بېرىمەن"
دەيدىكەن. كوماراجىۋا شۇ رايىپ بىلەن مۇنازىرىلىشىپ
ئۇنى يېڭىپ قويدۇ. بۇ ۋەقە غەربتىكى بۇددا
دۇنياسىنى زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ. كوماراجىۋانىڭ
داڭقى غەرب ئەللىرىگە تارقىلىدۇ. بۇ ۋەقەدىن
كۇچار خانى ناھايىتى چوڭ پەخىرلىنىش رەيس
قىلىپ كوماراجىۋانىڭ ئالدىغا - ئاقسۇغا كېلىپ
ئۇنى ئىززەت - رەھمەت بىلەن كۇچارغا ئېلىپ

كېتىدۇ. كوماراجىۋانى كۇچار دۆلىتىنىڭ پىرى
 ئۇستازى دەپ جاكارلايدۇ. تارىختىن خەۋرى بار
 كىشىلەرگە مەلۇم بولغاندەك كوماراجىۋا مەلۇم
 سەۋەبلەر بىلەن مىلادىنىڭ 385 - يىلى ھازىرقى
 گەنسۇنىڭ ئوۋىغا كەلگەن. ئۇ شۇ جايدا 15 يىل
 تۇرغان. كوماراجىۋا شۇ مەزگىلدە خەنزۇ يېزىقىنى
 (تىلىنى) پۇختا ، مۇكەممەل ، چوڭقۇر ئۆگەنگەن.
 شۇ چاغدىكى جۇڭگو تارىخىدا "ئىككى چىن سۇلالىسى"
 بىلەن "شىمالى ۋە جەنۇبى سۇلالىلەر دەۋرى"
 دەپ ئاتالغان ناھايىتى قاتتىق (ئاساسەن
 ئۇرۇش قاتتىقچىلىقى) بىر دەۋرى ئىدى. جۇڭگودىكى
 بەزى خانلىقلارنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانلىرى بۇددا
 دىنىنىڭ نادان ، ساددا خەلقلىرىنى ئاسانلا ئالداپ
 كېتەلەيدىغان پاسسىپ ئىدىيىسىدىن پايدىلىنىپ
 خەلقنى بىخۇتلاشتۇرۇپ ئۆزلىرىگە قارشى چىقمايدىغان

يۇۋاش پۇقرا^{۱۰} رغا ئايد^{۱۱} ندۇرۇش ئۈچۈن سىچىنەرسىگە
قارىماي بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ ،
بۇددا دىنىنى تەشەببۇس قىلىۋاتقان ئىدى. بۇددا
دىنىغا كۈچلۈك تەرىپدار بولغان كېيىنكى چىن
خانلىقى (384 - 417) نىڭ خانى ياۋشىيىن (مىلادىيىنىڭ
394 - يىلىدىن 415 - يىلىغىچە خان بولغان)
مىلادىيىنىڭ 401 - يىلى كوماراجىۋانى تەكلىپ
قىلىپ شىئەنگە ئېلىپ كەلگەن ۋە ئۇنى دۆلەتنىڭ
پىرى ئۇستازى دەپ جاكارلىغان. ياۋشىيىننىڭ
يارىتىپ بەرگەن كەڭ ئىمكانىيىتىدىن پايدىلانغان
كوماراجىۋا شىئەندىكى مەشھۇر بۇددا ئىبادەتخانىلىرىنىڭ
بىرىدە 3000 شاگىرتقا بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس
بەرگەن. ياۋشىيىن دائىم ئىبادەتخانىغا بېرىپ
ئۇنىڭ دەرسىنى ئاڭلىغان. كېيىنكى چاغلاردا
ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرقانچىسى "دانىشمەن -

ئەۋلىيا" دېگەن نامغا ئىگە بولغان. كوماراجىۋا
 شىئەندە بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس ئۆتكەندىن
 تاشقىرى بۇددا نامىدىن 384 جىلدلىق 74
 پارچە كىتابنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا
 تەرجىمە قىلغان. بۇنىڭدىن باشقا بەدىئىيلىكى
 ناھايىتى كۈچلۈك بولغان بۇددا رىۋايەتلىرىدىن
 ناھايىتى نۇرغۇن ئەسەرلەرنى قەدىمكى ھىندى
 تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. ئۇنىڭ قولىدىن
 چىققان تەرجىمە ئەسەرلەرنىڭ تىلى بىكمۇ راۋان
 ، مەزمۇنى چوڭقۇر بولسىمۇ ، چۈشىنىشلىك بولغان.
 كوماراجىۋانىڭ دىن ، پەلسەپە ، ئەدەبىيات ساھەسىدىكى
 پائالىيىتى جۇڭگو بۇددىزىم پەلسەپىسىنىڭ ۋە ئەدەبىياتىنىڭ
 تەرەققىياتىغا ناھايىتى كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن.
 شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇ ، ئۇلۇغ بۇددىست ، پەيلاھ سوپ
 ، داڭلىق تەرجىمان ، تاھەنتلىق شائىر دېگەن نامغا

ئىگە بولغان. خۇە^۱ سە قىلىپ ئېيتقاندا ، قەدىمكى
چاغدىن تارتىپ 15 - ئەسىرگىچە (ئۇلۇغ ساياھەتچى
ماگېل^۲ ن غەرب بىلەن شەرق ۋە شەرق بىلەن
غەرب ئارىسىدىكى دېڭىز ، ئوكيان يولىنى ئاچقۇچى)
ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش
يولى (ئائالىمىش يىپەك يولى) يالغۇز^۳ غەرب
بىلەن شەرق ئەللىرى ئارا سودا ئارقىلىق ئىقتىساد
ئالماشتۇرۇش يولى بولۇپ^۴ قالماستىن ، مەدەنىيەت
ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق شەرق ئەللىرى بىلەن غەرب
ئەللىرىنىڭ قەدىمكى ئەنئەنىۋى مىللى مەدەنىيىتى
ئاساسىدا شانلىق ، يۈكسەك مەدەنىيەت يارىتىشدا
ئالتۇن كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان. بولۇپمۇ بۇ
ئۇلۇغ تارىخىي مۆجىزىدە ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى
ئاساسى (ئۆگىتىش ۋە تونۇشتۇرۇش جەھەتتە) رولىنى
ئوينىغان.

ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئۆز تارىخىنىڭ ئۇزاق
داۋام قىلغان قەدىمكى باسقۇچلىرىدا ئىران ،
ئەرمەنىستان رىسۇڭەندىسى (مىلادىدىن 700 يىل بۇرۇنقى
چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇنقى
چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، گىرىك باكتىرىيە پادىشاھلىقى
(مىلادىدىن 250 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ
مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم
سۈرگەن) ، ياۋچىلار دۆلىتى بولغان توخارىستان
(مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ
مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم
سۈرگەن) ، كوشات ئېمپىرىيىسى (مىلادىدىن 50
يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 420 -
يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، ئاق ھون ئېمپىرىيىسى
(مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە
ھۆكۈم سۈرگەن) قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ قەدىمكى

چاغدىكى شانلىق مەدەنىيەتنى يارىتىشىدا قاتناشقان
بولسا ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 - 745)
ئاپايىتى يۈكسەك مەدەنىيەتنى ياراتقۇچىلار قاتارىدىن
ئۈستۈن ئورۇن ئالغان ئىدى.